

3912

9(47.925)

2-90

ԹԱՐԹԱՓՈՒՄՆԵՐ

ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆՆԵԼՈՒԿՆԵՐՈՒՍ ՇՈՒՐՋ

ՀԵՐՔՈՒՄՆ ՀԵՐՔՄԱՆՑ

Հ. ԳՐԻՐԻԻԷԼ ՎԱՐԳՊԱՊԵՏԻ ՆԱՀԱՊԵՏԵԱՆ

Ի ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ ՈՒԽՏԷՆ

ՅԱԻԵԼԵԱԼ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

Գրեց՝ ՀՈՐՈՑ *Արմեն Զբոսաշրջական*

1851

Պատկերի Հրատարակում

Կ. ՊՈԼԻՍ

1925

9(47.925)

Հ-90

Պէջոս
Լոյսաւորուած
Եփեսոս 1968 ՕՅ 5

Հոգոյ 1851—
Հոգոյ Ժմեւեմե
(47.925)
2-90

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն

6188202

Վերջացող տարւոյ առաջին 6 ամիսներու շրջանին՝ վենե-
տիկան երկու բանասէր միաբաններու և մեր միջեւ եղիչէի
քննադատական երկասիրութեան շուրջ ծագած գրական վէճը
տակաւին թարմ է մտքերու մէջ, և անոր զանազան փուլերը
վերյուշելու պէտք չի կայ: Այդ բանական մէջ քանիցս յի-
շատակութիւնը եղած էր նոյն միաբանութենէն երրորդ բանա-
սէրի մ'ալ, այն է Շ. Գարր. Վ. Նահապետեանի, որոյ կարեւոր
մէկ ուսումնասիրութիւնը, «Ուղղագրութիւնը Ազգային Մատե-
նագրաց» տպագրեալ 1907ին, զոր ի սկզբան չէի տեսած, դովե-
տով մատնանշեցի. ձայնակցեցայ հեղինակին հոն պարզած ինչ
ինչ տեսութիւններուն, վերաբերմամբ մեր նախնի մատենա-
գրաց գրութեանց մէջ յետագայ դարերու գրչագրաց ձեւով
տեղի ունեցած խաթարմանց սրագրութեան պէտքին վրայ, և
իր առաջարկած ուղղագրութեանց մեծ մասին բանաւոր և
քննադատելի ըլլալը յայտարարեցի: Կը մնար անդին փոքր մաս մը
մեկնաբանութեանց և ուղղագրութեանց, որոց ոմանք բացար-
ձակ յիստ, ոմանք ալ խնդրական երեւցած էին ինձ: Ասոնք ալ
առանձին ուսումնասիրութեան նիւթ ըրի, որ ԻՐԱԿԱՆ ՀԱՆՆԵ-
ԼԻՍԻՂՆԵՐԻ խորագրով երեւցաւ Վ. Լուրի և Ժ. Չայնի անցեալ
Մայիս և Յունիսի թիւերուն մէջ: Բնաւ հեղինակին նկատմամբ
թշտամական որ և է յետին միտք չկար անոնց մէջ. գրական
հակահաստատեանց բոլոր պատշաճից օրէնքները յարգուած էին
հոն: Ուրիշ բանասէրներ ալ ինձմէ առաջ, տարրեր կէտերու
մասին, հրապարակաւ տարակարծութիւն յայտնած էին հեղինա-
կին, զորս իր երկասիրութեան մէջ ամփոփած և մարդավարի
պատասխանած էր անոնց այն ժամանակ (1907): Դիտողաբար իմ
մասին այնպէս լեզու այս անգամ. Նա ի պատասխանի իմ առաջու-
թեանց՝ երկար յօդուածաչափ մը հրատարակեց Բազմալէպի
անցեալ Յուլիս, Օգոստոս, Սեպտեմբեր և Հոկտեմբերի յաջոր-
դական ամսաթուոց մէջ՝ նախ «Հերթունքն ՄեՍԼՄԷՅ. Հանելուկ-
ներուն Հորոյի» խորագրով, որմէ յետագայ ամսաթիւերու մէջ
յապարհեր է այդ արհամարհական մակդիրը, թերեւ խորհելով
թէ քննիչները կրնան առաքելի որ, եթէ այդ հանելուկները
իրօք սկսածէ բաներ էին, հարկ չկար ա՛յնչափ երկարօրէն գրա-
ղել անոնցմով և զրազեցնել Բազմալէպի քննիչները
վասն ողբի:

Յաւով և զարմանօք տեսայ այդ յօդուածաչափին մէջ
որ մեր քննիչմասօր բնաւ 1907ի «Ուղղագրութեանց» հեղի-
նակը չէր. բոլորովին կերպարանափոխուած, տարրեր մարդ եղած
էր այժմ: Վարակուած — կ'երեւայ — իր միաբանակցած այժմ-

XXXX

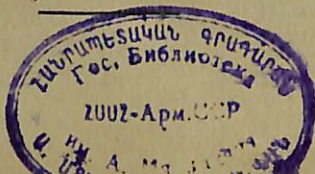
հան մտայնութենէն և գրեթէ քրեական է և հարկ զգալով միացեալ
մասն կազմն անոնց հետ մաքառելու համար արտաքին թշնա-
միին գէտ, նա իր նախկին հեղահոգի բանասերի, նաեւ Գրիգորի
խոսքն աշակերտի վերաբերու մերկայացած, ծայրագոյն յօդու-
րով վերաբերու իմ մեղադրելու հասցէին, այլ և Ղազարիկեանի
ստեղծած ձուկ եւ օղի հոսող մարդու առասպելին recordն ալ կոտ-
րելով զիս կը ներկայացնէ իբր Պոլսոյ Զարչըն ծածուկ (ս) զօգտ-
ներուն մէջ ծնած, սնած և մեծցած օմն, որ հոն ծաղկապատիկ նստած
խանութեաններէն օտարականացեալութեան (հաւանօրէն գրական)
կարգ մը բաներ սովորած ըլլամ: Ուրիշ՝ ուր այս կովկասահայ
նախկին բնածնացուն լսէր, իմացեր է այս արտասոյց պատմու-
թիւնը Պոլսեցւոյ մը մասին: Ինչ ասքնչութիւն ունի այս պա-
րագայն — եթէ ստոյգ իսկ ըլլայ — է. դարու հայ գրականու-
թեան վերաբերեալ տարակարծութեանց հետ: Ինչ խոսքով
ճաղմամբ մարդիկ, Առաքեալներէն և նոյն իսկ անոնց Մեծ
Վարդապետէն բռնէ, որ Զրեայք անարգանօք Որդի հիւսակն կը
կոչէին, մինչև մեր դարուն մեծ ամերիկացին, էտտիսերն, որ
պատմականութիւնը անցուցած է կառաւարկելու մէջ լրագիր
ժախելով, ինչ մեծ անձնաւորութիւններ ելեր են, որոց երախ-
տապարտ է մարդկութիւնը: Այսպիսի անձնական չարամիտ
ակնարկութիւններով վերականգնելու հարց մը թէ զիս նուազատա-
ցուցած կ'ըլլան, այլ ցարդ իրենց ձեռք բերած գիտական վարկն
ու բարոյական համարումը վրայ տուած կ'ըլլան, կարծեմ, ու-
սումնական աշխարհի և ի մասնաւորի Բաղմամբէյի բնութեցողաց
աչքին, որ հայ հեփթիկիս գաղափարներ կը վերաբերին: Բարե-
կրթութիւնը պահանջ է այսօր առհասարակ ամեն աստիճանի
մարդոց համար, ինչպէս ակնարկած էր Տիար Ա. Գալբաղձեան
սակէ առաջ, բայց — դիտել կուտամ իմ կողմէս — ի վաղուց
անտի ալ գիտաւոր պայմաններէն էր կրօնի պաշտօնէից նկատ-
մամբ, ինչպէս Չեռնապոլսեան կարգին հարց կը դրուի բնա-
յացութի մասին Ունի գրագաւաթութիւնը: Արտաքին վեհ և
պատկառելի կերպարանքը (կարգալ Բաղմ. Սեպտ. եւս և տես-
նել Տաքելի մէջ) նշանակութիւն չունի, երբ արտի վեհութիւն,
նկարագրի բարձրութիւն չի կայ:

Եթէ արժանապատուութեան ձայնին անսայի, այս անգամ
ալ մեր երրորդ բնագիտական օտարականացումը չպիտի զիջա-
նէի. բայց ըստ որում խնդիրը կը դառնայ մեր վարկի մասին
մեծութեան և նախնական լեզուին վերաբերեալ հարցերու շուրջ
որոնք լուսարանութեան կը կարօտին, — եւս և գրական պա-
տիւն փրկելու համար — առաջին և վերջին անգամ ըլլալով
«Ուղղագրութեան» հեղինակին՝ սնանկ հանրութեան շուրջ
համաձայնեցող, պոետաւորութեանց և հեղինակեանց իսկա-
կան արժէքը համառօտիւ ցոյց տալ հարկ համարեցայ, ի բու-
սումն գայթակղեալ մտայ:

ՀԱՐԿՈՒՄՆ, ՀԱՐԿԱՆՑ

Ա. ԱԳԱՍԿԵԼՈՍԵՆ. — Վաճառականները օտար երկիրներէ
բժշկական արմատներ ներածելով ժողովրդեան բաժնի սով-
րեցուցած կ'ըլլան, երբ ոչ անոր պէտքեր կը լեցնեն:

Բնագիրը կ'ըսէր. «Բերեալ զպսուղս՝ լցուցանեն»
Ուղղագրութեանց հեղինակը 1907ին խաթարեալ բնագիրը
սրբապրեր և լցուցանեն լայն վերածեր էր ուսուցանելի,
երկարօրէն փաստարանելով: Մենք առ այդ առարկեցինք
«Գրական Հանելուկներու» լուծման կարգին. մանաւանդ որ
Թիֆլիզի վերջին տպագրութիւնը բանաւոր սրբագրութիւն մը
ըրեր էր արդէն՝ լցուցանենը պահելով և զպսուղսնը վերա-
ծելով զպիսուղսնի (պէտք ունեցողները): Վաճառականները
մարդոց դաս տալու պաշտօն չունին ըսած էինք, նմանա-
պէս՝ ուսուցանելը առանց սեռի խնդիրի չերթար հոգ՝ դիտել
տուած էինք: Այս անգամ Բաղմամբէյի մէջ (Յուլիս) մեր
ընդգիմարանը իր «Հերթումն» սնանկ հանելուկներուն Հո-
րոյի» յօդուածաշարքը սկսեց էր սինակներ լեցնելով իր
առաջարկած սրբագրութիւնը ամէն գնով պաշտպանելու
համար — ծաղրելով միանգամայն զիս թէ Ագաթանգեղոսի
ակնարկած վաճառականները՝ Ստամբուլի չարերն մէջ իմ
տեսած ծաղապատիկ նստող խանութեանները չեն եայն. —
վերջ ի վերջոյ ո՛ւր յանդելու համար, ուսուցանենը կամա-
ցուկ մը ետ առնելով լցուցանենը իր տեղը վերադարձնելու
համար, միայն գոհանալով Թիֆլիզի տպագրութեան զպի-
սուղսնը, որ Ոսկեդարեան չէ եղեր, զպիսուղսնի վերածելու
կ'ընդունինք: Բայց ինչ հարկ կար այն ատեն հմուտութիւն
ժախելու համար անտեղի երկար փաստարանութեանց և
մեր հասցէին ուղղած ծաղրանքներուն: Որով իրաւամբ
կառակէ զիս թէ սգիսուրիսնը միշտ անհամես եղած է եւ
ամբարտաւան: (Այս առթիւ դիտել կուտանք թէ Հորոյ
բնաւ չուկայի կեանք չէ ունեցած, ինչպէս պիտի տեսնուի
ի վերջիկոյ յօդուածիս: Զաւակներս են որ՝ դպրոցէ չըջա-
նաւարտ, չուկայի մէջ վաճառատուն բացած պատուաւոր
դիւք կը բռնեն ցայսօր:)

2004

61882-Ա
1171-74

Բ. ԵՐԿԱՍԱՌՆԵԼ ԹԷ ԵՐԳԱՍԱՌՆԵԼ (*)

ԿՈՐԻՆԹԵՆ. — «Ձորս և մեր համարէն աղաչեալ երկախառնել ընդ մեզ աղօթիւք:» Այս է բնագիրը, զոր վերածած էր Ողղագրիչը երգախառնելի: Մենք առարկեցինք թէ երգի խնդիր չի կայ այդ պարբերութեան մէջ: (Կորին կը խնդրէ իր հեռաքնակ բնկերակիցներէն, որ չեն կրնար նիւթապէս օգնել՝ իրեն յանձնարարուած երկասիրութիւնը ի գիր առնելու գործին, գոնէ՝ հեռուէն աղօթքով օժանդակեն իր ձեռնարկին յաջողութեան: Ուրեմն ինչո՞ւ երկախառնելը, բուն բառը, փոխել և տեղը երգախառնել զնել: Նրան ալ համազօր է աղօթքի, կը պնդէ այս անգամ ալ ողղագրիչը: Կը կրկնեմ. եթէ համազօր է. նոյնիմաստ է, ինչո՞ւ կը խառնշտէ բնագիրը: Երկախառնելը նիւթական, իրական աշխատակցութիւն պիտի նշանակէր՝ կ'ըսէ: Պարապ խօսք. շատ ընտիր փոխարեքական ասացածք մ'է, որ այլոց աղօթքին՝ ինչպէս բարոյական քաջալերութեան՝ աղդեցութիւնն ալ կը չեղտէ. աղօթիւնն ալ արդէն բացօթեացէս չի՞ ցուցներ թէ նիւթական աշխակցութեան վրայ չէ խօսքը:

Գ. ԱՆԵՄԲՈՆԵԼԻ GAFFE ՄԸ ՈՐ ԶԷՐ ՅՈՒՍԱՑՈՒԷՐ ԲՆԱԻ ՇԵՂԻՆԱԿԷՆ ՆԱԻ ՄԸ (Նոյի Տապանը) ՈՐ ՆԱԻԱԿԱՅ ԿԱՄ ՆԱԻԱԿՆԱՅ Կ'ԸԼԼԱՅ

Արդեօք պարունակողը պարունակելի՞ն ցել ճարտասանական ոճին կիրառութիւնն է: «Ունիցի՞ք յոյժ ի ծաղուէ... ո՞վ սիրելիք:» Բայց այդ՝ արդարացի, աստուածային պատիժ մ'է մեր Միթիթարեան Գ. Թիւ հերոսին, որ կը կրկնենք իր երբեմնի քրիստոնէականել հեզութիւնը

(*) Իրտելի է որ մեր ընդդիմախօս վենետիկեանք անդադար կ'ամբաստանեն զիս թէ մեր նախնեաց գոհար շարագրութիւնները կ'աղճատեմ, կ'աղսկանեմ՝ զանոնք սրբագրելու յանդերձելով: Նախորդ, ներկայ և հետագայ մի բանի օրինակները պիտի ցուցնեն թէ շատ անգամ ալ մենք սրահպանողական սղուով շարժեր ենք ի նպատակ բնագրերն երուն՝ և իրենք են որ ձախորդ սրբագրութիւններով խաթարել կ'ուզեն զանոնք:

Թողով, իր ատենօք պարզած, ջատագոված քննադատական տեսութիւնները յետս կոչելով և հակառակը քարոզելով կը միանայ այսօր իր բնկերակցաց՝ յոխորտալու համար ընդդէմ Հորոյ՝ վարկաբեկելու, ձաղկելու համար զայն սատեակ խօսքերով. «Հորոյ մեր դասական մատենագիրներէն, մանաւանդ Կորինէն, ոչ մէկ բան, ոչ կէս բանի և ոչինչ չէ իմանում...» և թէ նա կրօնկէն վեր ելած է և կ'որոտայ կոկոզալիկ (իւր գործածած բառն է ինծի դւմ), «Մէկն ուղղագրութեան ձեռք զարկած ժամանակ ջանալու է բովանդակ գրուածն մտքի առաջ ունենալ... եթէ Հորոյ այնպէս ըրած ըլլար, պիտի զգուշանար իր ամենաճեւ սրբագրութեանը»:

Արդ, բանա՞նք Կորինը (էջ 3) և տեսնենք թէ ի՞նչպէս նաւը նաւակաց եղեր է կամ ըստ մեր ընդդիմաբանին սօսութեան նաւագնաց պէտք է ըլլայ:

«Եւ ի Մովսիսական պատմութեան յայտնի է երանելեաց արանցն աղնուականութիւն... զի ոմն բնդունելի պատարս գաւ արդար կոչեցեալ (Արէլի համար է) և այլ ոմն... ի վերայ տփնակուլ մահուան կենօք երեւեալ (Ննովք) և միւս ոմն (Նոյ) բովանդակ արդարութեամբ ի վերայ համատարած լեռնագելոյ աստուածապատիժ ծովուն, հանդերձ ամենայն չնչականօք... նաւակաց պահեալ:» «Ողղագրութեան» հեղինակը նաւակացը՝ նաւագնացի վերածել առաջարկած էր 1907ին: Մենք բնաւ միտքէ չանցրնելով որ նա նաւը և նաւարկուն իրարու հետ կը չփոթէ, առարկած էինք թէ անտեղի էր այդ սրբագրութիւնը, թէ Նոյի համար navigateur (նաւարկու) չի կրնար ըսուիլ, որ ծովու ճամբով յատուկ տեղ մը գացողին կը պատշաճի, ըլլա՛յ առագաստի կամ թիճակներու ուժով, որոցմէ զուրկ էր տապանը և ծաւօթ ցամաք չէր մնացած երկրի որ և իցէ կողմը որ հոն գիւմէր: Չէինք յուսար որ նաւ մը նաւագնաց կամ նաւակաց ենթադրելու չափ միամտութիւն ունենայ ողղագրիչը: Դժբաղդարար այնպէս է եղեր: Այս անգամ երեւան ելաւ, երբ կը պնդէր իր առաջարկած ողղագրութեան վրայ, անպատճառ փճացնելու համար Հորոյ միամտութիւնը: Նա

կ'ըսէ. «Նաւակաց կարելի չէր գրել, որովհետեւ համատարած ծովուն երեսին նաւակայք չի կար՝ որ խարխիւ ձգէր և անշարժ կայնէր (շաւը). այլ կը շրջէր ի վերայ ջրոց» և կը հեգնէ, կը ծաղրէ տապանին կազմի մասին տուած մանրամասնութիւններս, իբր թէ մեջը եղած ըլլայի. մինչդեռ ես զանոնք Ս. Գրոց աւանդած նկարագրականէն առած եմ: Կ'երեւայ՝ օկիզբէն նաւակաց բառին նշանակութիւնը չէ հասկցեր, որ կը ցուցնէ նաւուն մէջ կեցած մնալ: Աստուած տապանին մէջ փակուած, պատսպարուած պահեց զՆոյ և իր հետեւորդը՝ ջրհեղեղէն անփնաս պահպանելու համար զանոնք մինչեւ որ անցնէր աստուածային պատուհասը: Կորիւն անհեթեթ բան մը չէ ըսեր զՆոյ նաւակաց որակելով տապանին մէջ. մեր յոխորտ ընդդիմաբանը զայն նաւագնացի վերածելով, պարունակողը պարունակեալին տեղ դնելով՝ կը լզրճէ, կը տորթէ (Ղազիկեանի բառերով) թէ՛ Ս. Գիրքը և թէ՛ Դորիւնի նման ոսկեգարեան գրչի մը շարագրութիւնը: Արդէն նաւագնաց պահել՝ անխմաստ, հակասական բացատրութիւն մը պիտի ըլլար. բացատրուած պահել կ'ըսուի, բայց փախող, արեւուն պահել մէկը՝ չլսուած բան է: Կը հարցնեմ արդ, ե՞ս եմ եղեր Կորիւնէն մի բառ չհասկցողը, ե՞ս եմ եղեր մեր նախնեաց զոհար արտադրութիւնները եղծագրողը: Ուրեմն թո՛ղ ներուի համբալ և թերուս անհամ բերնով սիրացու. Հորոյն՝ վերադարձնել ամբողջութեամբ այս փաղտքչական մակդիրները զանոնք կերտող և առաքողին:

Դ. ԱՅԼ ԱՌԱԿ ԼՈՒԱՐՈՒՔ. — ՈՒՐ ՈՒՂԱԳՐԻՉԸ ԿԸ ՊՆԴԷ ԹԷ ԵՐԿՈՒՔ ԵՐԿՈՒՔ ԱԼ ՁՈՐՍ ՁԸՆԵՐ, ԱՅԼ ԵՐԵՔ ԿԸՆԷ. — ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՅԼԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ ՍԸ.

«Այլ Սրբոյն Պօլոսի... զաշակերտակիցս իւր պատմի» Մենք մեր հանելուկաց կարդին՝ ծառացեր էինք Կորիւնի վերագրուած այս պարբերութեան դէմ, և իրաւամբ յայտնի խաբարում համարած էինք ընդօրինակողաց: Այդ առթիւ քննադատած էինք «Ուղղագրութեան» հեղինակը, որ երբ մէկ կողմէ անտեղի կերպով լցուցանենը, երկախառնելը և

նաւակացը սրբագրելու (ըստ իրեն բացատրութեան ինծի նկատմամբ՝ ապականելու) կը ձեռնարկէր, անդին վերոյիշեալ պարբերութեան մէջ միայն եւ մը աւելցնելով բաւականացեր, և tel quel պահեր էր զայն: Արդարեւ անուրանալի, բացարձակ քերականական սխալ մ'էր, անցնելի Նոյն իսկ մեր նախապատրաստականի աշակերտաց համար, գիմաւոր բայի սեռական հոլով տէր բայի տալ. միւս կողմանէ գրական տեսակէտէ անօրինակ էր (ըստ իս) պատմել բայը գործածել թանձրացեալ իրաց մասին. պատմել զինչ, այո՛. պատմել զոք, բնա՛ւ: Այս անգամ Բաղմավէպի (Օգոստոսի) Մատենագրական Հասկաքաղի պարունակութեան մէջ՝ Ուղղագրութեան հեղինակը, պատկանելի և վեհ կերպարանքով եկեղեցականը կը հեգնէ, կը ծաղրէ Հորոն, որ իբր ձիկի պարզի խոռված է այդ աղճատեալ պարբերութեան առջեւ և, լաւագոյն դատի մը արժանի յամառութեամբ, կը պնդէ թէ այդ նախադասութեան յօրինուածքը բնաւ առարկութիւն չի վերցնէր: Առ այս՝ քմածին և բռնազրօսիկ մեկնարանութիւններ կու տայ, իբր թէ միջանկեալ բառեր մը պիտի ըլլան եղեր՝ զոր ես պէտք էր զօրութեամբ իմանայի, բայց քիչ մը անդին յայտնի հակասութեամբ կը ջանայ հաստատել թէ՛ գիմաւոր բայերու հետ սեռական հոլով տէր բայի գործածուիլը անօրինակ չէ. և վկայութիւններ, օրինակներ կը բերէ, որոց ոմանք բնաւ առնչութիւն չունին խնդրին էութեան հետ, ոմանք ալ գիմաւոր բայի մը քով, ունին նաև անդեմ բայ մ'ալ. որով սեռական սեք բային այս վերջնոյն կը պատկանի և ո՛չ դիմաւորին. ինչպէս «Հանգոյն տաացելոցս երանելոյն Պաւլոսի առ Երրայեցիսն կարգեալ զանուանս՝ գովէ զնոցին ճշմարտութիւն հաւատոցն» Ուր Պաւլոսին կարգեալին տէր բային է և ո՛չ գովին: Յիշեմ ես ալ «Զայն լուեալ Պետրոսի հաւցանէր առ Յովհաննէս»ը ուր Պետրոսի՝ լուեալին կ'երթայ և ոչ հաւցանէրին, մինչդեռ վերոյգրեալ աղաւաղ հաստաւածին մէջ բնաւ անդեմ բայ չի կայ և զօրութեամբ կայ ըսելն ալ անտեղի է: Նոյնպէս պատմեն քաջքնելով կը մեկնէ Պօղոսի գործերը պատմել, որ Նոյնպէս անօրինակ առում

մէ այդ բային համար և ոչ մէկ Բառարանի մէջ չի գտնուիր: Նաեւ կը յիշէ իբր օրինակ «Որոյ զյօժարութիւն Աքայեց-
ւոց... պատմեալ»: Բայց ո՞վ ըսաւ թէ յօժարութիւնը պատ-
մել, քաջագործութիւնը պատմել կային չըլլար, որոնք վե-
րացական իմաստ ունեցող բառեր են. դէպքերու համար
ալ կը գործածուին. բայց ՊԱՏՄԵԼ ԶՈՒ ԶԼԻԼԱՒ: Երբ ան-
դին պատմել բայը կայ, որ ըստ ամենայնի կը պատշաճի
նախադասութեան իմաստին մէկ երկու տառի — անշուշտ
վրիպակ — ուղղութեամբ, մի միայն Հորոյի առարկու-
թիւնքը մերժելու համար՝ պատմելին վրայ պնդել, պար-
զապէս ջուրը պատէն վեր հանել կը նշանակէ: Գրչագրին
մէջ երկու բառ միանգամայն սխալ գրուիլը անկարելի է
եղեր: Ո՛րքան փցուն փաստ. ո՛չ թէ երկու բառ, այլ երկու
երեք նախադասութիւններու, պարբերութիւններու աղճատ-
մունք տեսնուած են յաճախ նախնեաց մատենագրութեանց
մէջ, որոնցմէ մեծ մաս մը տակաւին լուծուած չեն. ինչպէս
յայտնի է բանասիրաց — և իրեն ալ: (Օրինակ մը «Եւ ել-
եալ (Մաշտոց և հետեւորդք) յանաւրոյն դիմոսական և բա-
զում պատիւս գտեալ հասանէին (ի Կ. Պոլիս)»:*) Ի՞նչ
երկարենք. ես գրաւի կը մտնեմ որ և է ընդդիմաբանի հետ
թէ՛ նաւագնացին և թէ՛ Սրբոյն Պօղոսի մասին. թո՛ղ
ձեռնհաս բանասիրաց անկողմնակալ ժիւռի մը որոշէ,
լուծէ արդէն շատ պարզ այս երկու կէտերը:

(*) Մեր մեծախօս ընդդիմաբանը կը հեղնէ զարձեալ զիս
իբր թէ՛ ի հեծուկս Վիկեսիկի եւ Վիկենայի Միքիթաւանց հայկաբանո-
րան, 15 դար յետոյ, անդրադարձեր եւ կորեան մէջ գտնուած
այդ սխալին: Ներուի ինձ գիտել տալ առ այս որ իրենց արհա-
մարհած Հարոն 15 դար վերջը ստուգեց թէ Ներսէս Պարթեւ օծում
չէր կրնար ստացած ըլլալ Կեսարիոյ մեաբապօղիտէն, զի Յու-
նական եկեղեցին մինչեւ ցարդ օծում չէ ընդունած եկեղեցա-
կանաց ձեռնադրութեան մէջ, և ինչ որ իրենք չէին ընդունիր
իրենց համար, օտարաց ալ չէին կրնար ընդունել: Նմանապէս, 10
դարէ ի վեր Միսիթարեանք չէին յաջողած ստուգարանել խաճիրա
բառը (տարսկան աստիկ Արարացեոյ կողմէ Հայոց աշուձիւն
չտրհուած) ինչպէս կը յայտնէր Սրմանեան իր Աղգապատումին
մէջ, և մեղաւորս յաջողեցաւ: Թողունք վերջին հրատարակու-
թեանս մէջ ստուգածներս:

Ե. ԶԱՐՄԱՆԱԼԻ ԵՐԵՒՈՅԹ, ՈՒՐ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ ՇԵՆԽԱԿԸ ԶՆՈՐՈՑ
ՇԵՐՔԵԼ, ԶԱՂԿԵԼ ՈՒՋԵԼՈՎ ԻՆՔՁԻՆՔԸ ԿԸ ՇԵՐՔԵ ԿԸ ԶԱՂԿԵ

ԱճճԵՐԿ, անճԵՐԿ թէ անճճԵՐԿ հաւատք.

Մեր ընդդիմախօսը Բաղճափէպի նոյն Սեպտ.ի թիւին
մէջ 6 սիւնակ կը նուիրէ այս երեք մակդիրներուն մեկնա-
լանութեան, որ նիւթ կը կաղձին Մանգակունւոյ ճառերէն
քաղած հանելուկներէս մէկուն: Ինքն կը սկսի այսպէս:
«Հորոյ իր գրական հանելուկներուն մէջ ո՛չ մի տեղ ա՛յն-
քան բաղդորոյ կերպով իր անհասկացողութեան չափանիւ-
սուած չե՛ր ինչպէս անկեղծաբար կ'արտայայտուի անճԵՐԿ
հաւատքի շուրջը:» Այդ յօխորտ բնաբանին կը հետեւին,
ինչպէս ըսինք, 6 ամբողջ սիւնակներ պատմական, հոգեբա-
նական, աստուածաբանական կուռ փաստարկութեամբ
թաթաղուն, զեղուն, հաստատելու համար թէ ԱճճԵՐԿն է
վաւերականն ու ընդունելին ներկայ պարագային, մինչ
անճճԵՐԿը բոլորովին տարբեր իմաստ ունի: Այդ երկարապա-
տում քարոզները կարգացողը պիտի կարծէր անշուշտ թէ
ինքը ի վաղուց համոզուած, կատարեալ գիտակցութիւն
ունեցած է այս մասին և առ այդ իմ տգիտութիւնս երեսիս
կը զարնէ: Բայց ի՞նչ զարմանք. կը բանամ իր 1907ին
հրատարակած Ուղղագրութեանց գրքին 297 էջը՝ ուր կը
կարդամ հետեւեալը. «Զի յորժամ անճԵՐԿ հաւատով յամե-
նայն սրտէ աղօթեա առ Աստուած» (Մանգակունւոյ խօսքն
է) — ուղղել՝ անճԵՐԿ հաւատով: Հասկնալի է անճԵՐԿ կամ
կամ անճԵՐԿմիս կամ միամիս հաւատ (աներկբայ ալ կ'ըլ-
լայ. Հ.) բայց անճԵՐԿ՝ Ո՛Ղ ԲՆՍԻ:» Եթէ ես անճԵՐԿը
մերժելովս թանձր տգիտութեանս չափանիւշ տուած եմ,
ինքը ինձմէ շատ տարիներ առաջ հեղինակաբար, բացար-
ձակօրէն նոյնը մերժելովը ի՞նչ ըրած կ'ըլլայ: Ես գոնէ
առաջարկած եմ անոր տեղ աւելի հաւանական, յաճախ
գործածական անճճԵՐԿ բառը, մերժելով իր անճԵՐԿը իբր
բոլորովին անտեղի, ինչ որ ինքն ալ կ'ընդունի լուեկայն
այս անգամ, և երբեմնի կործանած կուռքը, անճԵՐԿը կը
պատահէ: Գոնէ՛ լեզուն մի քիչ կարճ ըլլար Հորոյի դէմ, զի

երկուքս ալ ի միում պատժի կամք, եթէ յանցանք էր ան-
ցեւոր մերժելը: Իրաւունք չունիմ հետաքրքրուելու թէ
ի՞նչ հրաշքով տեղի ունեցած է իր այժմեան՝ անագան վե-
րագարձը անցեւորին. մի գուցէ ինքն ալ անոնցմէ ըլլայ,
որոց նկատմամբ կը յիշէ Մանգակունւոյ պատուէրը (իմ
հասցէին ակնարկելով): «Թէպէտ և ներկեալ նեխեցար ի
սեւաթոյր ամբարշտութիւնս քո, այլ մերձեցի՛ր առ Քրիս-
տոս ջերմեանդն արտասուօք և լուսաւորեալ պայծառա-
ցուցանէ զքեզ» (*):

Կը վերջացնեմ՝ դիտել տալով թէ՛ այսպիսի բանասի-
րական խնդիրներու շուրջ ամօթ չէ նորանոր տուեալներու
վրայ կարծիք փոխելը «բայց խոստովանելու է զայդ և զգու-
շանալու սա տեսակ կոկողարանութիւններէ (ընդդիմախօսին
հասցէին): Երբ մէկը համբալ է և բերու, ըստ Խորենաց-
ւոյն կամի վարդապետ դառնալ, նա ամէն ժամանակ ծիծա-
ղելի և արհամարհելի է եղած»: Այս ծանր բառերը կը վե-
րագարձենք իրեն:

2. ԱՆԿԱՏԱՐ ԹԷ ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ

Ապակահե՛ր եմք մեմք ինչ որ (մտադոյնք) դարեւու
զանձարանէն հաւաքեալ են.

Խորենացւոյ պատմական մէկ նկարագրութեան առթիւ
(տ. Բաղմ. Օգոստ.) յօդուածագիրը բերնին եկածը դուրս
կու տայ ինծի դէմ ըսելով. «Ի՞նչ կարելի է սպասել այն
մարդէն, որ անցեղեակ հայկական գեղեցիկ դպրութեանց,
սգէս հայ ոճին, հայ զրուցուածքին և որ ինքզինքը կարող

(*) Հաւանականոր աշխ է որ 1977-ին ի վեր յաջորդական հե-
տադասութիւններով կամ այլոց գիտադասութեան վրայ իր րմբոր-
նումը փոխած ըլլայ ի վերջոյ: Ես արդէն Մանգակունւոյ ծա-
ռերը չունէի ի ձեռին: «Լուղղագրութեանց» մէջ յիշուած կտորէն
միայն արտայայտուած է ի բնոյժմ անկեղին. իր վերջին մէջ-
բերումներուն վրայ՝ մինչև ատարձան մը տեղի կուտամ այս
մասին բայց խնդիրը կը մնայ ինծի համար տարակուսական, զի
մէջ բերուած մէկ երկու ցանցառ վկայութիւններն ալ ներկալի,
ասեւեղի կրնան նմանապէս անկեղի, ներկալի ազատում ըլլալ
ընդօրինակութիւնէ:

կ'զգայ Սահմանական փոխելու Անկասարի:» Ի՞նչ է եղեր
տեսնենք նախնեաց գեղեցիկ արձանները ապակահեւուս
մասին մէջ նետուած փաստը: «Եւ առաջի դրաց այրին սեպ
էր ուղղորդ միապաղաղ և ի վերուստ պալանձաւ քուաւոր
և հայի յանդուռ խորածորոյն և որ ինչ գերձանի, յան-
հնարին ուղիս սաստկութեամբ անկանի»: Մենք ակնյայտնի
աղաւաղում տեսնելով միեւնոյն նկարագրական պարբե-
րութեան մէկ մասին անցեալ անկասար և միւս մասին
սահմանական ներկայով գրուած ըլլալը՝ առաջարկեալ
էինք վերջինները համաձայնեցնել առաջնոյն: Այս է եղեր
ինձ վերագրուած յանցանքը: Երկուքը միանգամայն չէին
կրնար մնալ. նկարագրողը կամ ներկայ էր տեղւոյն վրայ,
և հոն անմիջապէս գրի առած էր աչքով տեսածը և այն
ատեն սահմանական պէտք է գրէր ամբողջ պարբերութեան
բայերը, և կամ ժամանակ անցնելէ ետքը յիշողութեամբ
կամ այլոց պատմութեամբ դրի առած էր և այն ատեն
անցեալ անկատար պէտք էր գործածել: Ահա այս է եղեր
գործած մեղքս: Առ այս հեցնարար կ'առարկէ. «Անկատար
դէմքը սիրելի թուի Հորոյի՝ անո՛ր համար որ իր բոլոր
գրածները անկասար են: Լուրջ քննադատի մը վայել է
այս կոյտ և խեղկատակ բառախաղը: Ինքն եթէ կասա-
եալ է և կասարեալը սիրող, թո՛ղ պարբերութեան բոլոր
բայերը կատարեալի վերածէ, և եթէ պատմութեան
նախընթաց և հետեւող պարագայից կը յարմարէր, մենք
ոչինչ ունէինք ըսելիք: Յամենայն դէպս այդ շարադրու-
թեան կազմին խորթութիւնը աչքին պիտի զարնէր յետին
դպրոցականի մ'ալ, և չեմ հասկնար թէ իմ սրբադրութիւնս
կը մեղադրուի և առարկայ կ'ըլլայ Բաղմալէպի մէջ: Բա-
նասէ՛րք, կը քնանա՞ք» (*):

(*) Մեր արդի վնեռակեան բնոյժմախօսաց ամենամեծ
թերութիւնն է ծայրայեղօրէն ստեղծել իրենց ամբարած հայ-
կարանական հմտութեանց մասին, ինչ որ առանձնապառակ
մասնագիտութիւն կը համարին իրենց և արհամարհում վերա-
բերումնք ունին ամեն անոնց նկատմամբ որ իրենցմէ չեն:
Այսպէս Ղազիկեան իր գլուխ գործոց զաւեշտին մէջ ոգեկոչած

(Արեւնացւոյն նոյն հատուածին վերջին պարբերութեան մէջ ցիրդն, որ աչքիս զիպաւ այս պահուս և որ հաւանաբար դարեբով անտես անցեւ է, պիտի ըլլայ ցերդն (երդիք, տանիք): Նոյնպէս անցեալները սչքիս զարկաւ Աւետարանի մէջ «ուշ լեւր վարդապետը, որ կա՛, կա՛ին պէս կ'երեւայ թէ սկզբնական լիոնին պատահարար եղծմամբ

Մատ. Դարագալեանի բոել կուտ ար (անոյ՛ տնտեսական առթիւ) թէ յատկացուցիչ մը իր յատկացեալէն միջանկեալ բառով մը դատելու հայ ոսկեղարեան գրականութեան մէկ յետիւր ոճն է, որուն Հորոյի խելքը չի հասնիր: Արդ զիտել կուտամ թէ՛ այս առիւթը գրող Հորոն 1867ին, տակաւին ուսանող, յանգաւոր գրարարի թարգմանած կամարթիւնի «Վերջին երգ ուղեւորութեան Հարրլանի» զուգարկներգութեան նախերգին առաջին երկու տողը, ուղղեալ առ Աղատութիւն, յորինած էր այսպէս.

«Մուտ՛ա՛յդ յետին ժամանակաց, Աստուածութիւնդ վեհափառ
Ար մէջ այլ եւս առաջիկայ յիշուց բնական ի կոստը.»
Այս ոճին Ոսկեղարու հայերէնին յատուկ համարելն այժմ ճիշդ չէ. միեւնոյն ձեւարանութիւնը գործածուած է նաեւ գաղղ. բնագրին մէջ, որ ահաւասիկ:

Muse des derniers temps, divinité sublime
Qui des monts fabuleux n'habites plus les cimes.

Տարի մը վերջը՝ իր շրջանաւարտի քննութեան պահուն փունջի խմբագիր Հ. Ալաճաճեան, որ ինչ էր, ինչ չէր, բաւ հայկարան էր և ինձ հոման սիրահար գրարարի, և ներկայ կը գրանուէր քննութեան, իր թերթին փնջիկի մէջ կը գրէր թէ՛ այդ առթիւ տեսած էր աշտկերտ մը (այս անուն) որ աղիկն ի վիճակի եր հայկարանութեան դասախօսութիւն ըլկու: Տեղը չէ՛ գոչելու. «Տեւե՛ք, ա՛րհամարհո՛ք, գործողութեւք և եղծարո՛ւք»

Այլ օրինակ մ'ալ: Նոյն Աղեկոյշ Մատ. Դարագալի կը մատնանչէր, ծաղր ու ծանակ ընելով, հայերէնի համաձայնութեան կանոնաց մասին ազգայնութիւն, որով Յատուկ Անուանց Բառարանին Յառաջարանին սկիզբը երկու տէր բայի յատկացեալ բայը եղակի գործածելը եւ փոխանակ յղկակի գոչելու: Թէև առ այդ բացատրեցի այն առնել, թէ ներկայ էր այդ ինչ ինչ պայմաններով, բայց անցեալ օր յիշեցի նաև իր պաշտելի առաջին Միլտոնի թարգմանութեան նախաբանին յետագայ տողերը.

«Ար ի բարձանց գաղաթանցն Քորեբայ և Սինայի
Գո՛ւ չնչեցեր ի հովիւն (Մովսէս) որ նախ ուսողը ընտրեալ առնմին
Թէ զիս՞րդ ի սկզբանէ երկին, երկիր ել ի վճէն»

կրճատուելովը՝ իրր նոր բան մը նկատուած, Բագրատունին նուիրագործուած՝ Բառարանները անցեր է. մինչ անմտութիւն է վերագրել մեր երանաշնորհ թարգմանչաց որ՝ երբ կանոնաւոր լեւր կա՛, եւ անխմաստ և անտեղի տարբերակ մնալ ստեղծած ըլլան յուսկէտս:

է. Ի ՊԱՀԱՆՁՈՒՄՆ, Ի ՊԱՊԱՆՁՈՒՄՆ թէ Ի ՊԱՏՈՒՀԱՍ

Մանդակունին Վերջին Դատաստանին մեղաւորաց համար պատրաստուած սարսափելի պատիժներուն թուումն մասանցը ընելով կը գրէ. «Անողորմ տանջանք... հնոց վառեալք, յոր հուրն հոսեալ իջանէ յորդահոս գետոցն հրեղինաց, որ կան և պահին ի պահանջումն ամենայն մեղաւորաց և արեքողաց:» Բայտնի էր թէ ընդգծեալ բառը անյարմար, ակներեւ խաթարում էր գրչագրաց: Ուստի «Ուղղագրութեանց» հեղինակը զայն սրբագրեր էր՝ փոխարկելով ի պապանձումն: «Ա՛յնքան ահագին (ահաւո՞ր) և սոսկալի նկարագրութեան առջեւ կարելի չէր ուրիշ բան ընել, ըսած էր, մեղաւորաց համար, բայց եթէ պապանձիւ» Մեր հանելուկներու կարգին առարկեցինք առ այդ և ի պատուհասը յարմարադոյն նկատեցինք: Այս անգամ (Բազմ. հոկտ.) մեր ընդդիմաբանը մերժելով իմ վարկածս՝ կը պնդէ իր 1907ի ուղղագրութեան վրայ — և առ այս խել մը վկայութիւններ կը բերէ Աւետարանէն, Եղիշէն և այլն: Աւելորդ աշխատութիւն, փո՛ւճ ցուցադրութիւն հմտութեան: Ո՞վ կ'ըսէ թէ պապանձիլ բայը (իւ տեղին) չի գործածուիր կամ չէ գործածուած նախնեաց քով. բայց հոս կը պատահի: Վերջին Դատաստանին, որ համառօս պիտի ըլլայ բնականաբար, ինչպէս Եղիշէ կ'ակնարկէ, մեղաւորները իրենց արդարացուցման համար ճամարտակելու կոչուած չեն, որ պապանձելին որ և իցէ նշանակութիւն ունենար. անվրեպ պատիժ կը սպասէ իրենց. զա՛յս չեղտել էր իր ունկնդրաց Մանդակունի Հայրապետին նպատակը՝ փրկարար երկիւղ ազդելու համար չարագործաց սիրտը: Ընդդիմախօսը հոս ալ ուր ուրեմն կ'անդրադառնայ թէ բանաւոր չէ իր թէզը, և փախուստի ելք որոնելով կը յանգի սա ենթադրու-

Թեան թէ բնագրին խաթարեալ ի պանծնումն կրնայ նա-
խապէս ի անցնումն ալ եղած ըլլայ. զոր բնորոշակողք
սխալմամբ պահեցին հետ խառնեք են. ուստի կ'առա-
ջարկէ որ ի պանծնումն ուղղելու հարկին, յաւա-
գոյն է անոր տեղ փոխանակել ի անցնումն: Արդ՝ պատու-
հասն ալ անցնումն համազօր չէ. բայց Հորոյի ըսածը
ջրել պէտք է անպատճառ վանքին գրական պատիւը վեր
բռնելու համար. և առ այս ուղղագրիչը իր հայկաբանական
և բանասիրական հմտութեանց ամբողջ պայտարը կը ցուցա-
դրէ 10-20 օրինակներ մէջ բերելով Մանդակունւոյ ճառե-
րէն, ուր անդենականը մեղաւորաց վերապահեալ անցնումն-
ներուն խօսքը եղած է: Միայն Մանդակունւոյ յատուկ է
այդ բառին գործածութիւնը: Նոր կտակարանի ամեն կողմը,
և անկէ առնելով նախկին Եկեղեցական Հարց գրութեան
լեցուն են՝ առ այդ ակնարկութիւններով: Եզրակացնենք
մեր յոխորտ ընդդիմաբանին մասին յիշելով զաղղ. ասաց-
ութեամբ. il a manqué la meilleure occasion de se taire.

Ը. ՈՒՇԱԿԵՐՔ, ՈՒՆԴԱԿԵՐՔ ԹԷ ԲՈՒՍԱԿԵՐՔ

«Զի իմաստնոյն ջուրն միայն բաւական է ի դադա-
րումն ծարաւոյն և ի պէտս խելացն զուարթութեան.
քանզի զուարթ են, ասէ, խելք ջրարբաց և առողջ են
մարմինք ուժակերաց:» Այսպէս էր հարց բնագիրը Մանդա-
կունիին: Ուղղագրիչը 1907ին մերժեք էր ուժակերացը
և տարակուսանքը նկանակերաց կամ հացակերաց և կամ
ունդակերաց առաջարկած: Մեր հանելուկներու կարգին՝
այս երեքն ալ անյարմար գտանք և առաջարկեցինք բուսա-
կերաց: Այս անգամ Բաղմովէպի մէջ (Հոկտ.) ուժակերացի
վերագործեր է Ուղղագրիչը և զայն բոլոր ուժովը կը ջատա-
գովէ, որո՞ւ դէմ. ինքն էր զայն մերժողը: Բուսակերացը
ոսկեգարեան, հնաւանդ չէ եղեր: Կ'ընդունիմ, թո՛ղ ըլլայ բան-
ջարակերաց: Սահմանափակ մտքի տէր Հորոն, ինչպէս կ'որակէ
զիս, չի կրնար թափանցել թէ տալ կերակուրը ինչպէս կ'ըլ-
լայ գրգռիչ և պաղը ո՛չ: Որչա՛փ տաք ուտելիքներ կան, որ
անհրաժեշտ են մանաւանդ ձմրան եղանակին տարէցներու
համար, ինչպէս թանապուր և այլն որ բնա՛ւ գրգռիչ չեն.

այլ հանդարտեցուցիչ ամէն հասակի անձանց: Ընդեղէնները,
բանջարեղէնները, տաք կամ պաղ վիճակի մէջ, հաւասա-
րապէս ամօքիչ են: Իսկ ի հակառակէն պաղ կամ չոր (ոյժ)
ուտելիքներուն մէջ ձուկերը, մանաւանդ ձկնկիթները,
տեսակ տեսակ համեմաւոր երչիկներն ու ապուխտները,
խեցեմորթները, որո՞ի արիւնոտ միսները, պաղ ըլլան թէ
տաք, գրգռիչներու կարգէն են (aphrodisiaques): Ուստի ես
չեմ համոզուած ուժակերացին իսկութեան՝ և բանջարակե-
րացին կը հակիմ: (*)

Աստեղծէ դուրս վերջին Բաղմովէպի չորս թիւերուն
մէջ մեր ընդդիմաբան պարտաւարին կողմէն կան յիւր-
ուած մեր Հանելուկներէն խել՝ը երկրորդական կարեւորու-
թիւն ունեցող կէտերու մասին խճճանքներ կամ անիրաւ,
չարակամ ակնարկներ, որոց նկատմամբ ալ կ'արժէ մէկ եր-
կու հակիրճ լուսարանութիւններ տալ:

ՏՐԴԱՍԱՅ ՇԵՄԱՍ ԶԻՆ

Կամակո՞րք կամակար

Ուղղագրիչը «ի ձի կամակար հեծեալ» բացատրու-
թիւնը անցեղի, անհրամաբան համարած էր կամակարը

(*) Թէ և ես հակալքօրական եմ և ժամանակաւ այս մասին
Բիւզանդիոնի մէջ գրած յօդուածներուս ազդեցութեամբ՝ բա-
րեյիշատակ Թափանեան պահ մը վսի մը արամազեցեց հակալքօ-
րական բրօքսիանտի համար, բայց ճիշդ չեմ գտներ Մանդակունի
Հայրապետին գրքիստոս բացարձակ հակալքօրական մը ներկա-
յացնելը, փաստարկելով թէ՛ նա անապատի ժողովուրդը կերա-
կած պահուն եւ այլուր ընտ գիւնի յիշեց, «զի օրինակ աշխարհի
վնեւոց էր ճաշն Քրիստոսի»: Հապա իր առաջին հրաշագործու-
թիւնը Կանա Դալիլեացոց հարսնիքին՝ ի նպատակ գինիին չէր
Հապա Աւագ Հինգաթի ընթերցեց պահուն չուրապարծեց
այդ հեղուկը, որի թելը, զոր այնքան ախորժանօք յիշեց թէ
անգամ մ'ալ վերջին Դատաստանին օրը իր աշակերաններուն հետ
պէտք խմէ նոր Սրբաշուքեան մէջ: Պօղոսի պատուէրներն ալ
որ առ Տիմոթէոս ամպա, ուր քանկցա՝ կը խրատէ, առողջապա-
հական պատճառներով, ընտ յոկ քու չի խմել, այլ գինի և կամ
չաւո շաւո քախաւսն գինի գործածելը: Աստեղ ինչ կ'ըսէ երանելին
Յովն. Մանդակունի:

ածական համարելով ձիուն և զայս սրբագրել առաջարկած էր կամակորի: Մենք գիտել տուինք թէ տեղի չի կայ այդչափ անհեթեթ մեկնութիւն տալու այդ բնադրին, զի կամակար իբր մակրայ ալ կրնայ նկատուիլ՝ հեծնողին վերագրուելով և նշանակել ամենայն փափաքանք և յօժաւութեամբ:

Այս անգամ մեր ընդդիմաբանը պնդեր է դարձեալ իր նախորդ ըսածին վրայ՝ իբր գլխաւոր փաստ մէջ բերելով սա ենթադրութիւնը թէ՛ ամէն տղայ կը փափաքի ձի հեծնալ. թէ այս բանս առաւելութիւն մը չէ կարելի նկատել պատանի Տրդատայ վրայ, այլ կատաղի ձիու մը վրայ այդ տարիքին նստելն ու իբր նոր իմն Աղեքսանդր քաջութեամբ վարելն է պանծալի: Այդ տեսութիւնն ալ մինչեւ աստիճան մը կարելի է պաշտպանուիլ. բայց ես այդ առարկութիւնը՝ բնագիրը—որուն վերագրուած անհեթեթութիւնը չեմ ընդունիր—սրբագրելու չափ զօրաւոր չեմ գտներ: Բաց ի արհեստիւ ձիամարդիկներու տղոցսէն՝ շատ հազուադէպ իրողութիւն է որ 10-12 տարեկան տղաք ինքնաբերաբար փափաքին ձի աշտանակել և միայնակ արշաւել ընդ լեռ և ընդ ձոր: Մնաց որ կամակորը իբր ածական ձիու համար գործածուիլը անսովոր կ'երեւայ ինձ. եթէ իշու համար ըլլար, կը յարտարէր: Զիւ համար գործածուած որակականներն են՝ խսեքախ, սանձակոսո, անիպարանոց և այլն: Բանասիրաց կը թողունք վճռել:

ՏԻՐԱՆԱՅ ՄԱՀՈՒԱՆ ՊԱՐԱԳԱՆ

ԶԵԱՆ ՀԻՒՍԻՍՈՅ ԴԵ ԶԵԱՆ ՀԻՒՍՈՅ ԿԱԼԵԱԼ

Երկու չափ և երկու կշիռ

Տիրան կրնայ հիւսիսային փոթորիկէ մը բռնուելով լեռանց մէջ սառած ըլլալ. կրնայ նաև ձեան չեղձակոյտ մը վրան փլած ըլլալուն՝ տակը մնացած ըլլալ: Անտեղի է պնդելը թէ՛ միայն գարնան եղանակին կը պատահին ձեան փլուզումները: Դեռ այս օրերս (Յունվարին) կարդացինք լրագրաց մէջ Անատոլուի կողմը բոլորն ձմեռան մէջ տեղի ունե-

ցած այս տեսակ փորձանքներ. խնդիրը այդ չէ սակայն: Փամանակաւ հոգելոյ: Հ. Ալիշան՝ հիւսիսոյ տպուած տեսնելով՝ սրբագրեր է զայն հիւսոյ: Մեր ընդդիմախօսը, անգիտակատոր, մի քանի տարի վերջը, այն է 1907ին, իր Ուլլագրութեանց մէջ՝ նոյն սրբագրութիւնը առաջարկած էր. զայս տեսնելով մեր Հանելուկներուն մէջ գիտել տուած էինք թէ՛ այդ սրբագրութիւնը շատոնց եղած է. դու միայն կաս յերուսաղեմ: Այս անգամ հոգ չէ թէ Ուլլագրիչը նորէն իր կարծիքը փոխեր և հիւսիսոյի հակեր է. բայց Ալիշանի այդ սրբագրութեան առթիւ ամենայն յարգանք կը վերաբերուի իր միաբանակցին նկատմամբ, պարծանք կը համարի իրեն՝ անոր գիտածը ինքն ալ ինքնաբերաբար կռահած ըլլալը և այլն. բայց երբ կարգը ինծի կուգայ, ամենայն արհամարհանք կը ծաղրէ իմ տգիտութիւնս: Ինչ գիտէ Հորոյ Հայաստանի լեռանց բռնաչունչ ձմեռէն կը հարցնէ, մոռնալով թէ ինքն ալ իր բոլոր մասնագիտութեամբը՝ մինչեւ 1907 և անկէ ասդին մինչեւ 1924՝ հիւսոյ տարազ պաշտպաններ էր: Ես յաւակնութիւնը չունիմ՝ պահանջելու որ Ալիշանի, այդ մեծ բանաստեղծին, մեծ երազասեսին չափ յարգէ զիս. բայց միեւնոյն նիւթին վրայ համանման կարծիք յայտնող երկու անձանց մէկը այդ առթիւ փառաբանել, իսկ միւրը ծաղրել, գետնէ գետին զարնել կարծեմ ուղիղ մարդու գործ չէ: (*)

(*) Հայոց նախապետն անձամբ այցելած չէ չին Հայաստանի բարձրաւանդակը, ո՛չ ալ Կիլիկիա: Իր վանքէն դուրս ելած չէ, և ինչ ընդարձակ տեղագրութիւններ որ գրած է, այլոց ուղեւորութիւններէն՝ բերանացի կամ գրաւոր տեղեկութեանց, մասամբ ալ մեր նախնի մատենագրաց նկարագրութեանց հետեւողութեամբ գրած է: Ինչէն գիտէ մեր պարսաւագիրը թէ ևս անտեղեկակ եմ այդ հանգամանաց: Մէջ միայն նախնեաց մատենագրութեան մէջ այս մասին նկարագրութեանը քիչ շատ ձանթ է այս տողերը գրողը, այլ և 1888 և 89 տարիներուն երկրորդ այցելած է անձամբ Ասիական թուրքիոյ արեւելեան ծայրագագաւանները: Մայիս ամսուն Զրդանայի գագաթը և Կողերուն վրայ տակաւին անհալ ձիւներուն մէջ՝ ձմեռան եղանակին զգրեւանդներն ի վար գլորած և սառած (կարաւաններու)

Ս. ՄԵՍՐՈՊ ԻՇԽԱՆԱԶՈՒՆ ԷՐ ՅԷ ՈԶ.

Ս. Մեսրոպայ ոչ թէ իշխանական սերունդէ, այլ պարզ Վարդան անուն գիւղացիի մը զաւակ ըլլալուն հաւանականութիւնը չեղած էի Հանելուկներու կարգին: Ուղղագրութեանց հեղինակը այս անգամ Բաղձալէպի մէջ ջրել ուղելով այս կարծիքս՝ կ'ենթադրէ թէ ես անոր գիւղի մէջ ծնած ըլլալուն վրայ հիմնած եմ այս վարկածս, և այդ անհիշիկ ենթադրութիւնը չուկէտ առնելով՝ երկարօրէն կարգ մը պատմական իրողութիւններ կը թուէ ապացուցանելու համար թէ՝ մեր նախնի թագակայք, իշխանազունք և աւագորեհարը ընդհանրապէս գիւղածին կամ գիւղաբնակ էին, բայց չէ կարելի ատկէ հետեւցնել թէ պարզ շինականներ էին անոնք: Արդ ես բնաւ երբեք այլապիսի մտայնութեան մը չեմ տալու: Իր թուած պատմական հանգամանաց՝ ես ալ քիչ շատ, եթէ ոչ իրեն չափ, գիտակ եմ: Ես խորհած եմ, եթէ հայ գրերու գոյնը իր բարոյական ձիրքերուն վրայ՝ ցեղային ազնուականութեան, իշխանական ծագման առաւելութիւնն ալ ունեցած ըլլար՝ կ'սրինի նման դովարան կենսագիր մը անշուշտ պիտի յիշէր զայն ալ պարծանօք, ինչպէս սովորութիւն էր ժամանակին ընկերային բարձր դասակարգութեանց մասին: Քանի որ չէ ըրեր, կը հետեւի թէ նա ժողովրդեան խոնարհ դասակարգին կը պատ-

ուգտերուն գիտականը՝ անհամար գիշակեր թուչնոց ճարակ ըլլալը տեսած է: Երկու անգամ կարին այցելած և առաջին անգամուն և ամիս բնակած է հոն: Տղոցը մէկը Սանատարեան յուզարկած է, շատ նպատաւոր դադարաւոր կողմած ըլլալով այդ մեծ հաստատութեան ուսումնական, բարոյական և նիւթական կացութեան մասին: Քանի մը տարի վերջ՝ ինչ ինչ դատաւար կուսակալներուն քրիստոնեայ մուսուլմաններ կարգել սրտաւրած ըլլալով՝ կուսակալութեան ընդհ. ժողովոյ կողմէն միաձայնութեամբ այդ պաշտօնին յարմար նշանակուած և կեդրոնին իմնա եղած է՝ առաջարկութեամբ հանգուցեալ Տանիշ պէյլի, չին ընկերներէս, որ այն ատեն պաշտօնով կարէն կը գտնուէր (չեւոյ պահ մը ներքին գործոց նախարար Օսմ. Սահմանադրութեան չըջանին): Բայց ես՝ ինչ ինչ անձնական նկատումներով չեմ ուզում Պօլսոյ պաշտօնս թողուլ, կեդրոնն ալ առաջին անգամ հայու մը այդ պաշտօնին կոչուիլը յարմար չէ տեսած, և ասորի քրիստոնեայ մը կոչուած է սու այդ:

կանէր, ըստ ամենայն հաւանակ սնութեան, գեղջկականաց և ոչ աղատաց, շինականաց կամ սոսկականաց և ոչ ձիավարժից (chevaliers) սերունդէն էր: Ասոր հակառակը՝ ապացուցանել կ'ուզէ: Քիմաժին ենթադրութիւններով չէ կարելի հերքել մեր թուիքը: Կ'ըսէ թէ ինք այլուր ջանացած է հաստատել (ուշադրութիւն. չըսեր թէ հաստատած է) իշխանական ծաղուճը Մեսրոպայ. մեղ անձամբ մնացած է այդ փորձը: Եթէ տեսնենք, թերեւս համոզուինք:

ԽՈՋԵՐՈՒ ԱՍՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆԸ

Մանգակունին վատչուէր մարդոց, ապօրէն կենակցութեամբ ապրողներու ընթացքը պախարակելով՝ պիղծ խոզերու ընթացքին հետ բաղդատութեան դրած է՝ ըսելով «և կամ զազիր և զարչիլ ան կողմնօք ամուսնութիւն կասկելով զօրէն խոզի ընդ ցեխ և ընդ տիղմ թափելալ»: Ընդգծեալ նորալուր բայը կասկածանօք կատարելովի վերածել առաջարկած էր Ուղղագրիչը 1907ին: Ըսի թէ Հայրապետին ճառերը չունէի ի ձեռին: Երկրորդութիւն մը կար այդ պարբերութեան մէջ: Խոզերու վերաբերմամբ ամուսնութիւն կատարելու բացատրութիւնը շատ անճան և անպատշաճ թուեցաւ ինծի, և առարկեցի իր ուղղագրութեան դէմ: Ան այդ այս անգամ Բաղձալէպի հոկտ. թիւին մէջ զիս անխաղաղ կը գրաւարէ, իրր թէ ինքն իր Ուղղագրութեանց մէջ կասկելով=կատարելովին և «ընդ ցեխ և ընդ տիղմ»ին մէջ տեղ բուր մը դրած է եղեր, Արդ՝ բացէ՛ք Ուղղագրութեանց 304 էջը և պիտի տեսնէք թէ ընաւ ո՛չ բութ կայ հոն, ո՛չ մութ, զոր մենք տեղափոխած ըլլանք: Հաւանաբար ճառերուն բնադրին մէջ ալ դրուած ըլլալու չէ, որ ինքն ալ չէ դրեր և տարակուսանօք առաջարկած է կատարելը, ապա թէ ոչ՝ եթէ այդ բութը ըլլար, ոչ կասկածանք կը մնար իրեն, ո՛չ ալ ես սխալ կը մեկնէի Մանգակունոյ ճառը: Տարիներ վերջը, կ'երեւայ, Ուղղագրիչը մտաբերեր է այդ բութին պէտքին վրայ, բայց ինչո՞ւ կը զրպարտէ զիս թէ բութ կայ եղեր և ես յապաւեր կամ տեղափոխեր եմ:

Յօդուածաչարքը աւարտելով Ուղղագրութեան հեղի-

նակը կը յայտարարէ թէ ինք այլ եւս ոչինչ ունի գրելիք
 և հետ Գրութեամբ մը կ'իմացնէ Բաղմալէպի ընթերցողաց
 թէ՛ հս ալ հրամարեր եմ վիճաբանութենէ, հեղհօրէն աւել-
 ցնելով «Յիբաւի Հորոյի այս վերջինն է զովելին»։ Ե՛ւ
 տես որ բանն ասանկ չէ։ Եւ երկու նախորդ ընդդիմախո-
 սաց մասին ըրած էի այդ յայտարարութիւնը, մասամբ ալ
 (խօսքը մէջերնիս) հրատարակչաց զժողովութիւնը ամո-
 քելու համար՝ արդիական կարեւորութիւն չունեցող կամ
 մեռեալ դիակի մը շուրջ, — ինչպէս կ'որակուի գրարարը, —
 միշտ հակաճառութեանց վերաբերմամբ։ «Ազգազրոյթ թեանց»
 երբեմնի հեղինակին ալ ասպարէզ նետուելով իր 1907ի յայ-
 տարարութիւնները ուրանալը և նորանոր առարկութիւններով
 հետո ուղորդել, անձնականիս նկատմամբ շոր առասպելներ
 հնարելը հաշուի մէջ չի կար։ Չէի կրնար լռել։ Այժմ իմ
 կողմէս կը յայտարարեմ որ Հ. Գ. Նահապետեանի հետ ալ
 այս անգամ հաշիւս կը փակեմ. բայց իսպառ գրիչս կ'ա-
 րել, գրական կոփածարտէ խուսափիլ, որու հետ որ ըլլայ,
 չեմ խոստանար՝ երբ հարկը պահանջէ՝ ի նպաստ իմ արդար
 և իրաւացի դատած կարծիքներուս, ի շահ հայ գրականու-
 թեան. ալ զբարւոյ պատեհազմն պատեհազմիլ մինչեւ յետին
 շունչս փչեմ։

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

ՄԷԿ ՔԱՆԻ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՆՕՅԵՐ

Ըստ որում այլ ընդ այլոյ առասպելներու տեղի կու-
 տայ իմ անհատական կեանքս, որ անձանօթ է գրեթէ նոր
 սերունդին, պատմեմ թէ՛ ծնած 1851ին Իււկլիտար՝ մինչեւ
 17 տարեկան հասակս ուսանող եղած եմ Սէլամիէի Ս.
 Ռաշի ս. սուլթանին մէջ, որ արդի երկրորդական դպրոց-
 ներու ծրագիրն ունէր գրեթէ։ Ուսումնարանին կից կար
 (և կայ ցարդ) ընդարձակ թանգարան մը ամեն լեզուէ կա-
 րելու և բազմաճատոր մատեաններով լեցուն, ուր Չամչեանի
 եռաճատոր պատմութեան, Տաթևացւոյն աստուածաբանա-
 կան գրուածոց հետ կային նաեւ Թիէոփի և Կիզոյի, Նոյնպէս
 Կիպոնի անդիագլոյ պատմական մեծ գործերը, Լամար-

թինի քերթուածոց հաւաքածոյն և այլն։ Ասոնց մեծագոյն
 մասը (անշուշտ ոչ Տաթևացւոյնները) ծայրէ ի ծայր ըն-
 թերցած էի։ Նոյնպէս մեր թաղին մօտերը ընկող հան-
 գույցեալ Տէրոյենց պատուելի սեփական ընդարձակ մատե-
 նագարանէն կ'օգտուէի։ Չափազանց էր ընթերցասիրու-
 թիւնս։ Ութը տարեկանէս Մասիսի ընթերցող եղած էի
 (այն ատեն որչափ կը յիշեմ, չաբաթաթերթ) և մինչեւ ներ-
 կայ ծերութիւնս՝ լրագրաց թելը ձեռքէս ձգած չեմ։ Բ-
 Դուռը երկար պաշտօնավարութեանս ընթացքին Testa-
 բազմաճատոր Recueil des Traites de l'Empire Ottoman-
 ուր ձրի կը տրամադրուէր մեզի, ամբողջ ստացած և պա-
 րունակութիւնը ըստ կարի իւրացուցած էի (այրեցան)։
 Հայերէնի մասին՝ Վենետիկցոց ամբողջ գրաբար թարգ-
 մանութիւնները հին և նոր գիւյզներով թեանց, Հո-
 մերոսէն ցՄիլտոն, ունէի և ինչ ինչ մասեր ի բերան
 ուսած էի։ 7-8 տարեկանիս արդէն սիրահար էի հին պատ-
 կերազարդ Բազմալէպերուն, որոնցմէ մասնաւորապէս
 1844ի տարեկան հաւաքածոյին, և 12-13 տարեկանիս անոնց
 մէջէն գրաբար ընտիր գրուածները և յանգաւոր թարգմա-
 նութիւնները զոց ըրած։ օրինակ Շեքսպիրը «Որդնի՛կդ որ
 ինձ ազնուական կազմեա ձորձ» որ կը վերջանայ՝ «այլ յօ-
 րինել զժիրաժիր մեղուաց երգ, այն՝ Վերգիլեայ, ո՛չ այլ
 ումեք պահի երկ»։ Մահազանգինը, որ կը վերջանայ «լոեա՛ց
 պղի՛նձդ, ահա սարսիմ և դողամ»։ 1878ի ուսական պատե-
 րազմին վերջին պահերուն, ուր դրամական սաստիկ տագ-
 նալ տիրեց, Բ. Դրան նոր ասպարէզս պահելով հանդերձ
 պահ մը Մայր Վարժարան, Նոյնպէս Նարեկեան Բերայի և
 Մեզպուրեան (Իւսկ.) այցելու դասատուութիւն ըրած (պատմ.
 աշխարհագ. առողջաշահութիւն), 80ական թուականներուն
 Միացեալ Ընկերութեանց վարչական ժողովոյ անդամակցած
 և Ուսումնապետութեան պաշտօնը ստանձնած եմ։

Միջանկեալ յիշեմ այս տեղ իմ ճակտիս նետուած քանձ-
 ցիսութեան մասին օտարի մը վկայութիւնը։ 1882 տարւոյն
 դեկտ. ամիսը Չէթինի մէջ անցուցի Գարատաղի սահմանաց
 դման Յանձնաժողովին քարտի դարի յաւելուածական պաշտօ-

նով: Կաղանդին դիչերր առաջին անգամ ըլլալով՝ վեհապետի մը, ըլլա՛յ փոքրիկ վեհապետ մը, ներկայանալու և նանձնա-
ժողովոյ անդամոց հետ իշխանական ընթրիքին մասնակցելու
առիթը կ'ունենայի: Ընթրիքին յաջորդող մտերիմ հաւա-
քոյթին մէջ՝ երբ իշխանը ժամանակը հաճելի կերպով ան-
ցընելու վրայ կը մտածէր, և յաջող ալ թղթախա-
ղաց էր, իմ մասին տեղեկութիւն առնել սեղեւով հարցուց
թէ թուղթ կը խաղալի՞. «դժբաղդարար ո՛չ» եղաւ պատաս-
խանս. դաշնակ կ'ածէլի՞. «ոչն պատասխանը. պարել գիտէի».
նոյն ժխտական պատասխանը (իր օրիորդները պահ մը դաշ-
նակ ածած էին, ինչպէս նաեւ թուրք քովիսէր Պէտրի պէյ,
բայց պար կազմելու համար բաւական այր մարդ չի կար):
Պետրի պէյ, զարգացեալ Սուրիացի մը, սպայակոյտի գնդա-
պետ և Բարիզի մէջ mondain դարձած, տեսնելով իմ ձա-
խորդ դիրքս՝ միջառեց. «Ձերդ Բարձրութիւն, այս անձը
մտաւորական մէ, ամբողջ երիտասարդութիւնը մտաւոր
պաշար ավարելու նուիրած, միանգամայն և դրող մէ,
անոր համար աշխարհային զբօսանաց և ժամանցներով զրա-
դելու ատեն չէ ունեցած» բառ: Այդ ալ լաւ բան է, պատաս-
խանեց իշխանը: Առիթը եկաւ որ ես ալ դիրքս վերականգ-
նեմ: Որչափ կը յիշեմ, ըսի, Ձերդ Բարձրութիւն ալ երբեմն
Մուսայից պաշտօն մատուցած է: Դէժքը ճառագայթեց.
ինչէ՞ն դիտես կոր՝ հարցուց: Եւրոպական թերթերէ իմա-
ցած եմ, ըսի: Յաակապէս ձեռքս թոթուեց: Քանի մը
տաքի վերջը, երբ սահմանադրի խնդիրը վերջնապէս կար-
գադրուեցաւ և իշխանը Պոլիս եկաւ՝ ընկերոջ մը հետ՝ որ
երկար ատեն պաշտօն վարած էր Չէթինէէ. Կէօքսուի պա-
լատը այցելութեան գացինք իրեն, ուր պատուասիրեց զմեզ
և յետոյ պատուանշաններու փոխանակութեան պահունւտա-
յայ Տանիւլոյի ասպետութեան խաչանշանը: (Պետրի պէյ,
յետոյ փաշա, վերջ ի վերջոյ Համիտի խմբին եկաւ, իմաց-
ուելով որ Սուլթան Ազիզի զահնկեցութեան մասնակից
դառնաւ է, Դամասկոս արքայութեան և հոն մեռաւ):

Դրչադիրներու խաթարմանց մասին ալ յիշեմ թէ
այս ճիւղին մէջ մեծ փորձառութիւն ստացայ երբ 90-ական

թուականներուն Ռումանիոյ կառավարութեան խնդրած օք-
թ. Դուռը արտօնեց որ դարերէ ի վեր Օսմ. վեհապետնե-
րուն և կառավարութեան կողմէ Դանուբեան իշխանութեանց
ուղղուած հրովարտակներուն և հաղորդագրութեանց պատ-
ճէններն և անոնց պաղղ. վաւերական թարգմանութիւնը
իրեն մատուցուի Կայսերական Դիւանէն՝ դրամական պաշտօն
փոխարինութեամբ առ այս աշխատողաց^(*): Շատեր ներկա-
յացուցին իրենց թեկնածութիւնը, բայց չյաջողեցան փո-
ձին մէջ: Ինձմէ շատ աւելի քաջ տաճկագէտներ կային,
բայց այդ բաւական չէր. աշխարհադրական և պատմական
անձանց անուանք կը տարբերէին երկուց լեզուաց մէջ: Դա-
րերու ընթացքին լեզուական փոփոխութիւններ մտած էին
տաճկերէնի մէջ, ինչ ինչ բառերու նշանակութիւնը, ինչպէս
նաեւ ուղղագրութիւնը այլափոխուած, գիրերը տեղ տեղ ցե-
ցակեր կամ անընթեմնի դարձած էին: Դիւանատունը անկա-
րողներու ձեռքը մնացած էր, անանկ որ ինձի իբր վաւերա-
կան ընդօրինակութիւն տրուած պատճէնները շատ տեղ ան-
բանաւոր խաթարումներ ունէին և գաղղ. թարգմանուելով
անիմաստ կը դառնային: Ստիպուեցայ ես ստանձնել ընդօ-
րինակութեանց հսկողութիւնն ալ, ի փոխարէն՝ միայն բա-
րոյական վարձատրութիւն մը պահանջելով: Շատ դժուա-
րութիւն քաշեցի: Վերջաւորութեան առ այս ստացայ
Ռումանական Թագի Բ. աստիճանի շքանշան:

1891ին առաջին անգամ Ազդային երեսփոխան ընտ-
րուեցայ Սելամիոյ և Եէնի Մահալլէի միացեալ թաղէն —
հակառակ Ալէաթձեանի զիս ընտրելեաց ցանկէն դուրս
ձգած ըլլալուն և առաջին մուտքիս օգը դրաւոր բանախօ-
սութիւն մը ըրի որ մասնաւոր դրուատական յիշատակու-
թեան նիւթ եղաւ Տիար Բ. Քէչեանի կողմանէ Աւեւելքի
էջերուն մէջ:

(*) Այս ձեռնարկը տեղի կ'ունենար հանգուցեալ Բրէնո
Սթուրցայի վարչապետութեան օրով և անոր նախաձեռնու-
թեամբ: Վերին հսկողութեամբ Պուրթէլի Ակադեմիային, որուն
նաեւ կը նախագահէր որչափ կը յիշեմ նոյն անձնաւորութիւնը:

90ական թուականէն մինչեւ 1908, Օսմ. Սահմանադրութեան վերահաստատումը, պաշտօնական պարտաւորութիւններէս դուրս կը գրադէլի նաեւ Բիւզանդիոնի էջերուն մէջ Հոռոյ ծածկանուար րանասիրական, ընկերային, եկեղեցական եւ այլն հարցերով եւ վիճաբանական յօդուածներու հրատարակմամբ: Իմ Անկախ Կարծիքներուն բնոյթը անծանօթ չէր պաշտօնական շրջանակիս մէջ ալ, եւ խիստ գրաքննութեան մը օրով, փորձանք չբերին բարեբաղդաբար ո՛չ իմ, ո՛չ Բիւզանդիոնի խմբագրութեան գլխուն: Նորընտիր Կաթողիկոսը, որ ատենին քննադատական սլաքներուս ենթակայ եղած էր ինչ ինչ պարագաներու մէջ, խստովանեցաւ որ երկար տարիներ վանքին մէջ իմ յօդուածներովս կը մխիթարուէին, թէ եւ ահեակ կը բնադատէի՝ ըստ ասից հանդուցեալ Տէր Մկրեանի (*): Օր մը նախարարութեան թարգմանը, Ստատէթտին պէյ, որ հայասէր մէր, նախարար Թէվֆիկ բաշայի քով գիտ տեսներով՝ ինքնաբերարար յայտնեց որ այս անձին գրիչը շատ կը գնահատուի իր ազգակիցներէն: Բաշան հետաքրքրուեցաւ թէ ի՞նչ նիւթերու վրայ կը գրեմ. բացատրեցի. հանդարտեցաւ եւ շնորհաւորեց: Օր մը ստացայ, ի մէջ այլոց, իւր նուէր սատափեայ գրչակալով գեղեցիկ գրիչ մը՝ ծածկանուն նամակի մը հետ, որոյ իմաստն էր (այժմ այրած երկուքն ալ) թէ անաչառ գրիչդ անպակաս ըլլայ ազգային հրապարակագրութեան մէջ: Բազում տարիներէ վերջը իմացայ որ այդ քաջալերականը գրողն էր մեծայարգ Տիար Արամ Գարակէօզեան, երբ Եդիշէի հրատարակութեանս առթիւ ուզեր էր անձամբ ծանօթանալ ինծի հետ, եւ անցեալ տարի Տիար Ճամձեանի ընկերակցութեամբ Դընալը գալով իր այցելութեամբը պատուեց զիս:

(*) Յիշեմ թէ 70ական թուականներուն, երբ Կուսակցութեան խնդրոյն առթիւ Մասիսի մէջ պայքար կը վարէի Արամաշու Յոյսին զէմ «Ոչ է բարեւոյ մարդոյդ միայն լինել» բնաբանով — բռնոն հակառակութիւն կար այդ թերթին եւ Օրացիւն մէջ: Հակառակ ասոր՝ Օրացի խմբագիրը «պրոպանդիստ» մէջ մարդարեւ մը գտանք» բռնով չի վարանեցաւ օրերով չարախնդրով իրր թերթին արտատպել յօդուածաշարս:

908ի վաղորդայնին Իթթիհատը ձեռնարկեց հիմնական մաքրագործման եւ բարեկարգութեան պետական շրջանակաց: 78էն սկսեալ մինակս կը վարէի Բ. Դրան Իրաւագէտ Խորհրդականաց (Եւրոպացի) օգնականի պաշտօնը. բայց տարիներու ընթացքին տակաւ առ տակաւ sinécure մը դարձաւ այդ պաշտօնը՝ ազդեցիկ անձանց եւ աւագանիին զաւակներուն եւ ազգականաց համար, որ առատ ամսականներով եւ բարձր աստիճաններով այդ անուանական տիտղոսը կ'ստանձնէին: Թիւրքին հասաւ մինչեւ 50-60ի, որոնց մէկ մասը չէին յաճախեր իսկ պաշտօնատուն, մինչ կանոնաւորապէս ամսականին կստանային: Իթթիհատը մեղմէ հազիւ 6—7 հօգի ընտրելով՝ միւսները ամբողջ քսոս խաբիսի ըրաւ. ամենօրեայ սրոյնեալ ժամերով ներկայութեան տեւրակ հաստատեց, ամսականաց կանոնաւոր վճարումը ապահովեց եւ մեղաւորս ալ, որ այդ ստուարութիւ պաշտօնէութեան կարգին մինչեւ 15 կամ 16երորդը իջած էի ունեցած համեստ աստիճանիս բերմամբ, նորէն առաջին տեղը բարձրացայ: Ինչ վերջը Պօլսոյ օսմանեան երեսփոխանաց ընտրութեան ձեռնարկուելով՝ ընտրողական ժողովոյ մէջ՝ երեք ո՛չ իսլամ հասարակութեանց ներկայացուցիչներու կարգին՝ Հայ հասարակութեան ներկայացուցիչ կարգուեցայ Խարիճիյէն: Եետոյ մեր երեք յարանուանութեանց Լնդհ. Ժողովին կողմանէ Հայ ձեռակուտականութեան արժանաւորներու ցանկ մը քուէարկուելուն՝ 6—7 անձանց մէջ անունս ալ անցաւ եւ Պատրիարքարանի միջոցաւ մատուցուեցաւ Բ. Դրան: Այդ միջոցներուն հայ-հոռմէական ձեռակուտական մը վախճանելով (անունը չեմ յիշեր) այդ ցանկէն անոր յաջորդ կարգուեցաւ Երամ Էֆէնտի որ ողջ է ցարգ, մինչ ինձմէ զատ միւս ամենքն ալ մեռած են շատոնց: Հետզհետէ քաղաքականութեան փոփոխման բերմամբ՝ այդ դրութիւնը խափանեցաւ մինչեւ որ Հանրապետութեան վաղորդայնին Երեսփոխան ալ ընտրուին ջնջուեցաւ. թերեւս օր մ'ալ վեւրահաստատուի:

Մեր ազգային սահմանին մէջ՝ 1908ին Ազգ. երեսփոխանական ի նորոյ ընտրութեանց պահուն Տրապիզոնէն երեսփոխան ընտրուելով մինչեւ 1910 մասնակցեցայ Լնդհ.

ժողովոյ աշխատութեանց: Այդ շրջանին Օրմանեան Սրբա-
զանք գատելու համար նոյն ժողովոյ կողմէն ընտրուած
գատական մարմնոյն անդամակցութեան կոչուելով՝ բոլոր
խղճով աշխատեցայ այդ մարդը՝ անբասիր հանելու, նոյն
խկ փառարանելու, ինչպէս կը պահանջէր արդարութիւ-
նը, զոր հաստատեցին յետագայ տխուր դէպքերը: 1910ին՝
վաթսունամեայ՝ առիթը դալով նորէն լեռ ու ձոր արշաւելու
փախաքս արծարծեցաւ, և Պուլկարիոյ սահմանաց վերահաս-
տատութեան գինուորական խառն Յանձնախումբին իբր ան-
դամ Գ. անգամ ըլլալով մեկնեցայ Պալքանները՝ այդ առթիւ
հրաժարականս մատուցանելով Ազգ. երեսփոխանութենէ:
1913ին տրիպոլիսեան իտալական արշաւանքի պահուն՝ Յոյնք
ալ եղեական կզկեաց ինքնօրինութեան խնդիր մը մէջտեղ
հանած և Messenger d'Athènesի մէջ կէս պաշտօնական կեր-
պով ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը հրատարակած էին,
սւր միջազգային իրաւաբանական տուեալներով կը ջատա-
գովուէր այդ քեզը և զոր տետրակի ձեւով տարածած էին
յետոյ Եւրոպա և Ամերիկա: Ետնադրուեցան էֆ. այդ միջո-
ցին Արտ. գործոց հախարար, թեյադրութեամբ Աթէնքի
դեսպան Մուխթար պէյի (վերջէն Միլլիական դեսպան Մոս-
քուայի) հարկ տեսնելով հակազդել այդ ձեռնարկին՝ սոյն
տողերը գրողին յանձնարարեց հերքում մը գրի առնել առ
այդ՝ նմանապէս միջազգային իրաւարանական փաստարկու-
թեամբ — ի հեճուկս հայ ընկերակցի մը, որ մեր այժմու
բարեկամ Վենետիկեան Հարց նման, թուրք ընկերակցացս
առջեւ կը յոխորտար յաճախ թէ՛ «պունտուն պիլիքի ցե» օլա-
նագ, մահալէ մեքիւպիցեքն չըզմա՝ Էֆեցիսիմ».— կէս պաշտօ-
նական տետրակի ձեւով դադդիւրէն յեզուաւ տպագրուելով՝
par un ottoman ծածկանուամբ՝ ցրուեցաւ Եւրոպա օսմ.
դեսպանատանց ձեռամբ, գնահատուեցաւ պաշտօնական շըր-
ջանակներու կողմէ — ի մասնաւորի այն ժամանակ ընկե-
րակիցս եզոզ Նուսրէթ, Միւնիք և Սիւստ պէյերէ, որք
այսօր առաջնակարգ պաշտօններ կը վարեն Հանրապետա-
կան վարչութեան մէջ, և Պոլսոյ կառավարական գաղղիներէն
օնկանին մէջ (անունը չեմ յիշեր այս պահուս) թերթոնի

ձեւով հրատարակուեցաւ ամիսներով: Մեղք որ այդ պա-
հուն Պալքանեան պատերազմը պայթելով՝ այդ օտարներէն
ալ գնահատուած ջատագովութիւնը իր արժէքը կորսնցուց՝
իբր երկրորդական, երրորդական խնդիր մը դառնալով
եղեականներու ինքնօրինութիւնը՝ բաղդատմամբ ամբողջ
Եւրոպական Տաճկաստանի գոյութեան սպառնացող վտան-
գին: Նոյն 1913ի վերջերը հանգստեան կոչուեցայ: Ազգային
շրջանակի մէջ՝ Օրմանեանի Ազգապատումին զբաղատակա-
նովը զբաղեցայ երկարօրէն և յաջորդաբար ժամանակի,
Բիւզանդիոնի և Տաճարի մէջ: Դատաստանական Խորհրդոյ
անդամ ընտրուելով երեք տարի շարունակեցի անընդհատ
առանց գրեթէ օր մը բացակայ գտնուելու՝ իւսկիւտարէն
Գուլարու երթեւեկելով և ջանալով Վաթապէսին Աջկան
պատճառած յոռի տպաւորութիւնը ջնջել անոր վրայէն:

ՎԵՐՍՈՒՆ ԵՒՆԵՎՈՒՍԾ

Նախորդ պատճառավարութիւնս.— Լամարքիցի ազդեցու-
թիւնը ապագայ կենցաղիս վրայ:

Մտողայ յիշելու ի վեր անգոր առաջին ասպարէզս և
պաշտօնավարութիւնս՝ դպրոցէ շրջանաւարտ ելնելուս վա-
ղորդայնին, այն է Պոլսոյ փարոսներու վարչութեան մէջ՝
որ դադղիական ընկերութեան մը կը պատկանէր, բայց իբր
թուրք վարչութեան մաս կը համարուէր, և պաշտօնեայք
օսմ. նաւային սպայի տարազ կը կրէին: Հոն պաշտօն վա-
րած եմ 5-6 տարի մինչեւ 1875 յաջկամաց և իբր առ ժա-
մանակեայ՝ նիւթական վիճակի ստիպմամբ: Այդ ժամանա-
կին մէկ մասը Ղալաթիոյ կեդրոնին մէջ (Լիման Օտասի), իսկ
մէկ երկու տարիներ անոր մասնաճիւղերուն մէջ, Անատոլու
Դավաթ, Ենի Գարու, Իսկիւտար, Նախապէս կը յուսայի
հազիւ մէկ երկու տարի կենալ այդ սահմանափակ ասպա-
րէզին մէջ, ուր դադղ. և հայերէն պարզ կարգալ գրել մը
բաւական էր և կսպառնար փճացնել, ամբողջեան դատա-
պարտել ամբարած իմ բոլոր մտաւորական և դրական պա-
շարս: Վերջ ի վերջոյ, յանդուգն որոշում մը տալով զոհեցի
ցայն վայր քիչ շատ յառաջացած նիւթական ապահովութիւնս

և անթուշակ՝ Քաղաքական ասպարէզը նետուեցայ (Արա-
Գործոց պաշտօնատունը) որ մեծ ապագայ կը խոստանար
այն ժամանակ կարող անձնաւորութեանց և ուր իմ դպրոցի
ընկերներէս ոմանք ինձմէ առաջ մտած և մեծաքայլ յառա-
ջացած էին արդէն:

Ըսի վերեւ թէ դպրոցին մէջ Լամարթինի Méditations
Poétiques-ները կը թարգմանէինք: Ասոնցմէ երկու քեր-
թուած, մին Adieu à la Mer՝ ծովուն սւղլուած, միւսը
Adieu à ma lyre՝ իր քնարին ուղղեալ, մեծ ազդեցութիւն
թողած են վրաս և ապաւայ կենցաղս ուղղած: Արդէն հան-
գուցեալ մայրիկս ալ շատ սիրահար էր բնութեան տեսարա-
նաց, անմեղ և առողջապահիկ վայելից, ճամբորդութեանց
և զրօսանաց: Արդ երբ Անատուր Գալաք կը պաշտօնաւա-
րէի և առաւօտէ մինչեւ երեկոյ սենեակի մէջ փակուած,
նաւերու փարօսի տուրք կը հաւաքէի և տոմսակ կուտայի,
երեկոյեան արձակուրդին մէկ ժամու չափ մակոյկը հետուե-
լով և երբեմն ընկերս ալ առնելով (աղնիւ և բարի Հայ մը)
կը թիալարէի մինչեւ նեղուցին բերանը. հետեւեալ կը զգայի
ծածանելով ալեաց մէջ — ուր Սեւ Ծովը իր անհուն ծաւա-
լովը սքանչելի տեսարան կը պարզէր հեռուէն մրմնջելով
Լամարթինի հնչեակները՝ որոց ամենէն ազդուն մնացած է
ցարդ յիշողութեանս մէջ:

Մ'ն, օրօրեալ՝ զիս, ազէ՝

Մ'ն, օրօրեալ՝ յետին նուազ:

Սրբեալ՝ գորդիդ որ գրեզ պաշտէ,

Եւ որ յայգուց կենացն հեռէ,

Սրբեալ և եթ նոյն և Պոլիսի:

Նոյնպէս ենի Գարու եղած ատենս՝ կը թիալարէի
մինչեւ Սամաթիա և Ետի Գուլէ:

Իսկ Քաղաքական ասպարէզիս մէջ երբ առժամանակ-
եայ յաւելուածական պաշտօններ կառաջարկուէին ինձ, ես կը
նախընտրէի չղեկաւորով ուղեւորութիւններ և եւրոպական
մայրաքաղաքաց բնակութենէ՝ սահմանափակ զման Մի-
ջազգային Յանձնախումբերու ընկերութեամբ ձիալարել
մերթ արձակ դաշտերու մէջէն, մերթ անտառախիտ լեռներու

կառարներէն բնութեան սքանչելի տեսարանները վայելելով,
ամեն օր 10-12 ժամ անընդհատ, ամիսներով վրանաբնակ
կեանք անցունել թէ Բուվէլիի և թէ Անատուրի սահմա-
նազուխներուն վրայ: Ռոտորի Պալքաններուն վերելքը
անթափանցելի անտառներու ընդմէջէն, մանաւանդ — և
յուլիս ամսոյ մէջ մշտեալ ձիւնով պատած գագաթներուն
տեսքը, տեղ տեղ վայրի ելակներով ծածկուած ձորերն ու
կողերը կընձնէին ինձի Ալպեան լեռանց նկարագրեալ տե-
սարաններուն վայելքը և անմոռանալի են ինձի համար, մինչ
անցուցած վտան չներս մտքիս վրայ հեռք չեն թողած և
այս տարիքիս պատրաստ եմ նորէն ձիալարել ժամերով և
օրերով՝ համակիր խումբերու ընկերակցութեամբ (ամառը):

Գալով Լամարթինի միւս երգին, իմաստը միայն միտքս
պահած եմ: Հոն քերթողը, իր քնարին հրաժեշտ տուած
պահուն, կը յիշեցնէ անոր թէ ցորչափ զինքը գործածած է,
երբեք չէ ստորնացուցած, անարժան նպատակներու չէ կի-
րարկած, մեծամեծներու գունդերէն չէ կախած զայն և անարդ
չողօքորթութեան ծառայեցուցած, այլ միայն անկեղծու-
թեան, մարդասիրութեան, ազատութեան, զրկեալներու
պաշտպանութեան սուրբ դատերուն նուիրած է:

Ես ալ ջանացած եմ այդ բնթացքին հետեւիլ: Քաղա-
քական ասպարէզիս երկարատեւ շրջանին երեք չորս տար-
բեր վարչութեանց ծառայած եմ. համրեական, իթիհա-
տական, իթիլաֆական և միլլիկամ անոնց պաշտօնէրց հետ
չվիման մէջ գտնուած չե ամենէն ալ յարգուած եմ ցալդ իբր
անկեղծ, ո՛չ շահախնդիր մարդ, իբր ուղղամիտ պաշտօնեայ,
սկզբունքի տէր, հայ և թուրք բարեկամութեան ջատագով,
երկրին իրական բարիքին ցանկացող և այլն:

ՔԱՆԻ ՄԸ ԱՆԷՔՏՈՅԵՐ

Յիշեմ այս առթիւ (ստոյգ և ո՛չ թէ առասպելական)
մէկ քանի անէքտօթներ:

Համրի օրով՝ Մեծ Եպարքոս Սայիտ փաշա իր երկա-
րաւեւ պաշտօնավարութեանց միջոցին ըստ կարի կը ջանար
բարեկարգել պետական պաշտօնատուները: (Կարծեմ ՍՊական
թուականներուն էր) պաշտօնական որոշում հրատարակել

տուժաւ որ ամէն պետական պաշտօնեայ պարտաւոր ըլլայ իր վաւերական կենսագրութիւնը ունենալ և ներկայացնել իր պատկանած պաշտօնատան ուր առայս վիճակադրական դիւաններ հաստատուեցան և տօմարներ կազմուեցան: Տպեալ հարցարաններ հաղորդուեցան այս առթիւ ակե-
նուս, յորս ի մէջ այլոց կը հարցուէր իւրաքանչիւր
պաշտօնէի թէ ո՞ր տեղ առած է իր ուսմունքը և ի՞նչ
գիտէ: Բարձրագոյն դպրոցներէ և համալսարաններէ վկայ-
եալք ուրախ էին և խորիտ. իսկ ինծի պէսները, որ
այդ բաղդը ունեցած չէին, կը ջանային բարուրանք-
ներ ճարել ի վկայութիւն իրենց ունեցած ուսումնա-
կան կարողութեան, գիտական պաշարին, և ասոր գիւրին
միջոցը գտած էին. դպրոցէն վերջը մասնաւոր դասատու-
թիւնը: Ինծի ալ առաջարկեցին բնկերներս նոյն բարու-
րանքին դիմել: Ես ըմբոստացայ. հապա եթէ ինծի հարցը-
նէին թէ ցոյց տո՛ւր, որո՞նք են այդ ուսուցիչները, ո՞ւր են
անոնց վկայութիւնները՝ ինչ պիտի ըսէի: Պարզապէս եղե-
լութիւնը գրեցի թէ՝ բնական թաղիս ազգային դպրոցէն
չըջանաւարտ ելած եմ. Ան առեն իրաւագէտ Սորհրդական
Հագգը պէյ (յետոյ մեծ է պարքոս) բերնէ բերան իմանալով
ընթացքս՝ շատ դժմացեր էր և զրուստեր զիս անկեղծու-
թեանս համար: Դարձեալ նոյն անձնաւորութիւնը՝ ժամանակաւ
պատանի՝ պահ մը Սարիճիյէի մէջ ծառայած է եղեր զոր ես
կ'անդիտանայի, և ճանչցած է եղեր զիս որ մինակս կը վա-
րէի իրաւագէտ Սորհրդականաց օգնականի պաշտօնը. 10-15
տարի պալատը ծառայելէն վերջը երբ ինքն ալ իբր իրա-
ւագէտ Սորհրդական պալայի աստիճանաւ եկաւ պաշտօնա-
տուն, և 20-30 հոգի դացինք զինքը շնորհաւորելու, տես-
նելով զիս ետեւ մնացած այդ շարքին մէջ, ամենուն ներ-
կայութեանը զիս մատնանշելով յիշեց իր երբեմնի պաշտո-
նավարութիւնը, և այն առենէն միայն այդ անձը կը ճանչ-
նամ ըսաւ: Ահնքն ալ, ես ալ զարմացայ. ես ըսի բնաւ
չեմ յիշեր Չոր վահմութիւնը: Ո՛ւրկէ պիտի յիշես, ըսաւ.
ես այն առեն մազ, մօրուք չունէի: Յետոյ ինծի առանձին
կանչելով հարցուց թէ ինչո՞ւ աստիճանաւ այդքան ետ

մնացեր եմ: Նախ որ, ըսի, պաշտպան չուներիմ. Բ. Բաղդ
ալ չուներիմ. անցետյ տարի վերջապէս եղաւ ինծի համար
առաջարկութիւն իւլլաի համար և Եպարքոսութեան գրուե-
ցաւ, բայց Հայոց գէպքերը վրայ հասնելով անհետեւանք
մնաց և այժմ ալ Գաբրիէլ էֆ. չի համարձակիր բարեխօսել
հայու մը համար Եպարքոսին քով: Թուահամարը ունի՞ս,
հարցուց. այո՛ր բաի և մատուցի: Երկու օր չանցած ազնուա-
բար պացեր Եպարքոսին բսեր է որ՝ թէ և այս միջոցիս ան-
պատեհ կ'երեւայ հայու մը մասին բարեխօսելս, բայց այս
բացառութիւն մէ. ես կ'երաչխաւորեմ որ արժանի ե որում
չնորհչ զայդ առնես. խղճի պարտականութիւն մ'է ինծի
համար այդ անիրաւութիւնը դարձանել. և քայեցուց:

Ուրիշ անեկտօք մը: Օր մը Համիտի օրով ընկերներէս
Իսմայիլ ճէնանի պէս — որ Սուլթան Բէկատի օրով մեծ Արա-
րողագետ կարգուեցաւ — (այժմ մեռած) խղճի ընդզղում մը
զգալով Ֆէհրիմ բաշայի անլուր արարքներէն՝ պիգսէ caract-
tère գալսք՝ մը պրտաց՝ պհնարկելով Համիտի երեսնամեայ
տիրապետութեան իրադարձութեանց: Նստած անկիննէս
զլուխս վեր առնելով, նստիւրէն պալուներ եփննսխմ, ձայ-
նեցի: Եւ ալ կը պոռթկայի, երբեմն անպիտանալով որ այդ
պահուն լրտես մը կը գտնուի եղբր ներկայից մէջ, և ընկեր-
ներս նշանացի կ'ոգչարարէին լուր:

Ըսի թէ ինքնիշատե հիմնական մաքրագործում բրա-
պաշտոնէից. առ այդ քննիչ յանձնած զ-վիւեր կազմուեցան
որոնք պաշտօնատունները չրջելով անոնց իւրաքանչիւր
ձիւղէն արժանահատ երեք պաշտօնեայ կը հրաւիրէին
իրենց ընկերներուն բարոյականին, քաղաքական անցեալին
մասին վկայութիւն տալու համար: Այդ քննութեանց կար-
գին՝ երբ մեր սենեակին ստուարաթիւ պաշտօնէից շարքին
իմ անունս ալ յիշուեր է, նախագահը անմիջապէս հրամայե-
ր է ջնջել. ինչո՞ւ. որովհետեւ միւսքեպիս (բռնապետական,
համարտական) եմ եղեր, չիթելով զիս համանունի սը հետ:
Ներք ընկերներս իրարու երես սկսեք են նայիլ. սխալ ըլ-
լալու է, աէր իմ. ըսեր են: Ասոնցմէ Սիւստ պէյ աւելի-
առաջ երթալով. ընդհակառակն, ո՛չ միայն համարտական չէ,

այլ և յաճախ գաղտնապէս իր ցաւը կը յաշտէր մեզի. մանաւանդ անոր վարչութեան վերջին օրերուն ցաւալի զեղծումներէն՝ ըսեր է: Նախագահը (Րահմի պէյ) առ այդ հաճողուելով վերահաստատեր է անունս:

Հանգստեան կոչուելէս վերջը, մեծ պատերազմի չըջանին, Պալատի մը առթիւ Բ. Դուռը շնորհաւորութեան զայցած էի նախկին ընկերներէս վերջիւնեալ Սիւստ պէյի, որ Թալէայ բաշայի սիրելին և մտերիմն էր չե ինծի ալ անկեղծ բարեկամ և համակիր: Արտաքին գործոց նախարարութեան ընտրանի խումբը՝ նոյնպէս շնորհաւորի եկած՝ կը շրջապատէր զինքը. ամենքն ալ յատկապէս էին. (Վանի ղեկավարուն ամենէն տաք շրջանն է եղեր): Զիս տեսնելով՝ իբր կատակ՝ Հնչապ մը սըն, Դաւենակ մը սըն չի հարցրէ: Թէ և բնաւ տեղեկութիւն չունէի այլ հետաւոր տեղերուն անցուղարձերէն՝ անհաճոյ թուեցաւ ինծի այլ կատակը, որ նշմարեցի թէ ներկայից ամանց գոհութիւն կը պատճառէր: Երեսո թիւուցուցի. ըմբռնեց սխալ քայլ առած ըլլալը. սինեք պիր շէյ շէյի, միտե պուլանքը: Անմիջապէս լուրջ գէմք մը տոնելով և ցուցամտոր վեր առած չուրջը դառնալով քեմիկ ահալ սը պու գոչեց: Չարամիտներու խնդուքը փորը մնաց: (Զինապազարին Նուսրէթ և Միւնիր պէյերուն հետ էնկիւրի փախաւ չե այժմ՝ Հոտիմայ գետպան է:)

Ատենով՝ հրապարակային վիճաբանութեանցս պահուն (Բիւզանդիոնի մէջ) Բարգէն վարդապետ (այժմ եպիսկոպոս) ըսեր էր իմ հասցէիս թէ՛ մեծ մեծ կը ջարդէ, այս ու այն կը քննադատէ՝ եկեղեցական թէ աշխարհական, բայց ինք իր ասպարէզին մէջ ցարդ աչքառու, պատասխանատու զիրք մը չէ ունեցած (որպէս զի տեսնուի թէ, ըսել կ'ուզէ, ինք անքննադատելի է): Տեղը եկաւ որ վեր առնեմ այլ զիտողութիւնը ընդմիջարար: Ո՞վ բտաւ թէ ես կը փախաքէի այլպիսի զիրք մը ունենալ Համիտական վարչութեան օրով: Ատիթ չէին պակսեր. բայց ես միշտ համեստ, երկրորդական զիրքի մէջ կը նախընտրէի մնալ. Ովքատեան aurea mediocritastէն դուրս չեցնել, խիղճս ազատ

և անկաշկանդ պահելու համար: Նիւթական վիճակս մնացած է միշտ չափաւոր և ցարդ 40ի չափ յետեւալ ամսական ունի և համիտեան չըջանէն (7—800 տկիլի չափ՝ հնչուն գրամ) — մինչդեռ չատեր (և ի մերոնց) միջոցը գտած էին կանոնաւորապէս ամսականին զանձելու մամանակին — և այլ պատրուակաւ մէկուն ալ պարտք չեմ թողած՝ բնատանիքի հոգ տեսնելով հանդերձ. (ներկայ կառավարութեան օրով ալ 3—4 ամսական մնաց յետեւալ, որ հրապարակի գնով հազիւ 20—25 % կ'արժէ:

Բաւական համարելով այս միջանկեալ բացատրութիւններն ու անէքսթիւսիւնը որոնցմէ շատ ունիմ ընդարձակ ինքնակենսագրութեանս մէջ, զոր չեմ յուսար աւարտել, անցնինք մեր ինքնապաշտպանութեան շարունակութեան:

Հայ Հոտիմականաց լուսամբի մասին, կղերական թէ աշխարհական գառէն, ինծի համակիրներ և յարգողներ ունեցած եմ վաղուց ի վեր: Կարին բնակութեանս միջոցին՝ անոնց ծերունազարդ առաջնորդին աջ բազուկը եղող Քչուրեան Կարապետ վարդապետ (յետոյ եպիսկոպոս և առաջնորդ Կարնոյ) յինչպէս աշխարհականաց էն աչքառու գէմքը՝ հանգ. Գրիգոր էֆ. Շապանեան սերտ բարեկամութիւն կը մշակէին հետս: Քչուրեան եպիսկոպոսանալով Պօլսէն անցած ատեն այցելեցի իրեն ի Սազըզ Աղաճ: Ազգապատմի մասին պատմական հետազոտութեանցս առթիւ քանիցս վերնախիւս և վերնաւան Միթիթարեանց բարեկամական ձեռնտուութիւնը վական Մանաւանդ վերջինները՝ ներկայութիւնս իմանալով համակրանօք չուրջ կը համախմբուէին և ամանք ընդարձակ պարտեզին մինչեւ փողոցի դուռ կ'ընկերանային ինծի խօսակցելով: Նոյնպէս Օրթոդոքս զի Անտոնեանք, որոց ծերունազարդ Մեծաւորը՝ հանդուցեալ Միստէրեան զերապաշտու, աթոռի վրայ բարձրանալով մատենադարաններու վերին դարակներէն փնտռած գրքերս գտնելու կ'աշխատէր: Նմանապէս բազմապատասխան մատենապետ հանգստեալ Հ. Սահակ (մականունը չեմ յիշեր) — նոյնպէս Ազգապատմի քննադատական ու սու մնասիրութեանցս պահուն — ամենաշնորհ յօժարութեամբ իր աջակցութիւնը նոյն իրեց ինծի:

Կարծեմ Խորենի Սյւրբեանի յազարկաւ որով թեան առ-
թիւ էր որ՝ երբ Բերայի յոյն եկեղեցիներու կոչնականք
կը թնոյալին, յոյն և հրեայ կրօնական գառնն ներկայա-
ցուցիչներ կային եկեղեցին, հոովմականք իրենց բացա-
կայով թեամբը կը փայլէին և իրենց եկեղեցիներու կոչնակ-
ները կը բէին։ «Պատրիարքները զիրար կը հաւքուէն,
կոչնակները կը լռեն» վերնադրեալ յօդուածով մը ծառա-
ցայ այս ընթացքին գէմ։ Այս խնդրոյն մասին երկու
հակառակ կուսակցութեան լաժնուած է եղեր հայ-հոովմա-
կան կղերք. գիտողութեանց համամիտ մէկ քանի զերա-
պաշտաններ՝ Խորիճիկէն թարգման հանդուցեալ Կիլիսիա-
կան էֆէնտի իմանալով որ պաշտօնակից եմ իրեն՝ յառ-
կապէս յանձնարարած էին իրենց կողմանէ հակառակ պաղ-
նել զրամ յօդուածիս համար։ Ասոնցմէ ոմանց քառթերն
ալ ունիմ քովս եպիսկոպոսական ձեռնադրութեանց ներ-
կայ գտնուելուս առթիւ։ Բողոքականներէն նախկին Ազ-
գապեա հանդուցեալ Մատթէոսեան Յակոբ Էֆէնտի, ընա-
կակից ի Գընալը, ազնիւ բարեկամներէս էր, սիրող զբա-
ւարիչ և փափաքող ինծի պէս երկու գաւառութեանց մեր-
ձեցման։ Իմ թեկադրութեամբս՝ Ասետարերի Էջլուսն մէջ
կ'արտատուէին Հայ եկեղեցւոյ ընտիր ազօթքներէն և
ընթերցումներէն նմոյչներ։ Իր յազարկաւորութեանը՝
գաւակաց հաճութեամբը՝ երգել տուի ի Գընալը Արթին
Մկրտիչեանին սօլօ ձանապահ բարի և Կա'րձ անձն իմ
մահերգները։ Բերայի զերեզմանատան մէջ ալ, ուր մեր եկե-
ղեցական ծառօթ գէմքերէն կային և գամբանական ալ
խօսեցան՝ փառաւոր Փաճօք ի Բարձուսն մը թեկադրեցի։

Վենետիկիւն մեր արդի պարտաւազիրք, որ ա՛յնքան
ստորնացնել կը ջանան զիս, տեսա՞՞մ են, բայց հոգեկոյս
Միքայել բաշալէ, հայ պետական պաշտօնեայ մը, նախ-
կին Խլալի ատիիճանաւոր (այդ ատիիճանները, մանա-
ւանդ արժանաւորաթիւամբ ստացուածները, իրաւապէս չեն
ջնջուած ցայտօր, ինչպէս ոմանք երեսփոխանք Էնկլարիի
Ազգային ժողովին մէջ քանիցս թելադրեցին, այլ գործա-
ծաթենէլ դադարած, démodé եղած են) նոյնպէս մէկէ աւելի

թուրք և օտար շքանշաններով պատուած — որ իր պա-
րագոյն ժամերուն իրր amateur հայ գրականութեամբ և
հրապարակագրութեամբ ալ զրադած բլրայ ամենայն խոհե-
մութեամբ, միանգամայն անշահախնդրութեամբ տառնակ
տարիներով:

Իսկ զիս իբր ամենատղէտ ոք նախատող չարամտաց զէմ չալրամ վաւերացրերէն հանդուցեալ մեծ զատախարակ և զրազէտին Ռ. Պէրպէրեանի իր վաղամուսին կնոջ յիշատակին նոյնրամ Խոնք և Յուժին մէկ օրինակը ունիմ ի ձեռին, որու կողքին մակագրուած է «Աեծանուն Հորսդին կը նոյն ինչ հեղինակին յարգանք»։ Եւս և անցեալ տարւոյ Հիւանդանոցի Տարեկոյցին կողքին Տեղապահ Սրբազանին մակագրու թիւեր՝ «Ազնուաշուք Տիար Նշան Ճիվանեան մեք գրական մեծ վաստակաւորին ի յիշատակ Ամանորի»։

ԳՐՈՑ ԵՒ ԲՐՈՑ

Եթէ առասպելական գրոյցներու տեղ, իրական ման-
րամանութիւններ կ'ուզեն իմ անհատական կենցաղաւա-
րութենէս, յիշեմ որ գրելու և ընթերցման նուիրած պահե-
րէս դուրս, որ մեծ մասը կը կազմեն մանտանդ ձմեռը
իմ ամենօրեայ զբաղմանցս, օրուան մէկ մասը իբր ժամանց
նուիրած էի, զլիաւորաբար ամառը, բացօթեայ պտուղի
հանդերձ ընտանեօք, թէ իբր վայելք, թէ իբր առողջա-
պահելի միջոց կենաց երկարութեան, իսկ մնացած մասը
ձեռագործ աշխատանքի, ձեռարուհտի: Տնոջինութեան
նորոգութեանց և յարգարմանց ամէն ճիւղը, զլիաւորա-
բար տէրունական արուեստը — հիսմութիւն — ամենեւ
աւելի հաճելի էր ինձ իբր մաքուր արուեստ և մարմնայ
ամեն մասերը շարժման մէջ գնող և որմնադրական,
ծեփելա, տախտակներ ներկելու, գերձակութեան և կարի
մեքենայով կարելու, կարափնելու յարգարման (tapisse-
rie), պարտիզպանութեան, ազակի և կզպանքներ անցը-
նելու, աբուած ժամացոյցներ զարմանելու ետլին, որոց
ամէն զործիքները սենիմ արտադրութեանս տակէն զարդ
տարիքիս ներածին չափի հարկին կը զործածեմ առանին:
Հակալքօրական եմ և բնաւ չեմ ձխած:

Կրնամ բնի նաեւ թէ՛ տանս տեսակ մը ներքին
բժիշկը եղած եմ՝ նախ հսկելով իմ անձին վրայ, և ի հար-
կին դարձանելով թէ՛ թեւ պարագաներուն մէջ, բոտ աճեմ
թէ բժիշկ, բժշկեալ՝ զանձն քո: Կենացս երկարատեւ ըն-
թացքին քանի մը բժիշկներու սխալ անտաճանաչու-
թեանց առաջքը առած եմ, ի մէջ այլոց լուսահոգի անե-
րոջս, որուն կեանքը ի ձերտ թեան՝ զատապարտած
բժիշկէն և իբր հոգեվարք նկատուած՝ պնդելովս երկրորդ
քննութեան մը ենթարկած և կեանքը քանի մը տարի
վատակցուցած եմ: Մեզք որ նոյն բանը չը կրցի բնի վա-
ղամեակի Մուշեղիս, պարագան չառ հագու ազեղ բլլալուն
(թանաւորում ստորէ), ինչ որ ժամանակին (1902) սրտա-
սուչ յօդուածի մը նիւթ մատակարարած է ինծի Բիւզան-
դիանի էջերուն մէջ:

40 անգամ յիշատակ համարեալ շնորհագիր
այսինքն քո-տն 30-32 3-4 անգամ
նստեալ ժողով հետեւին 32

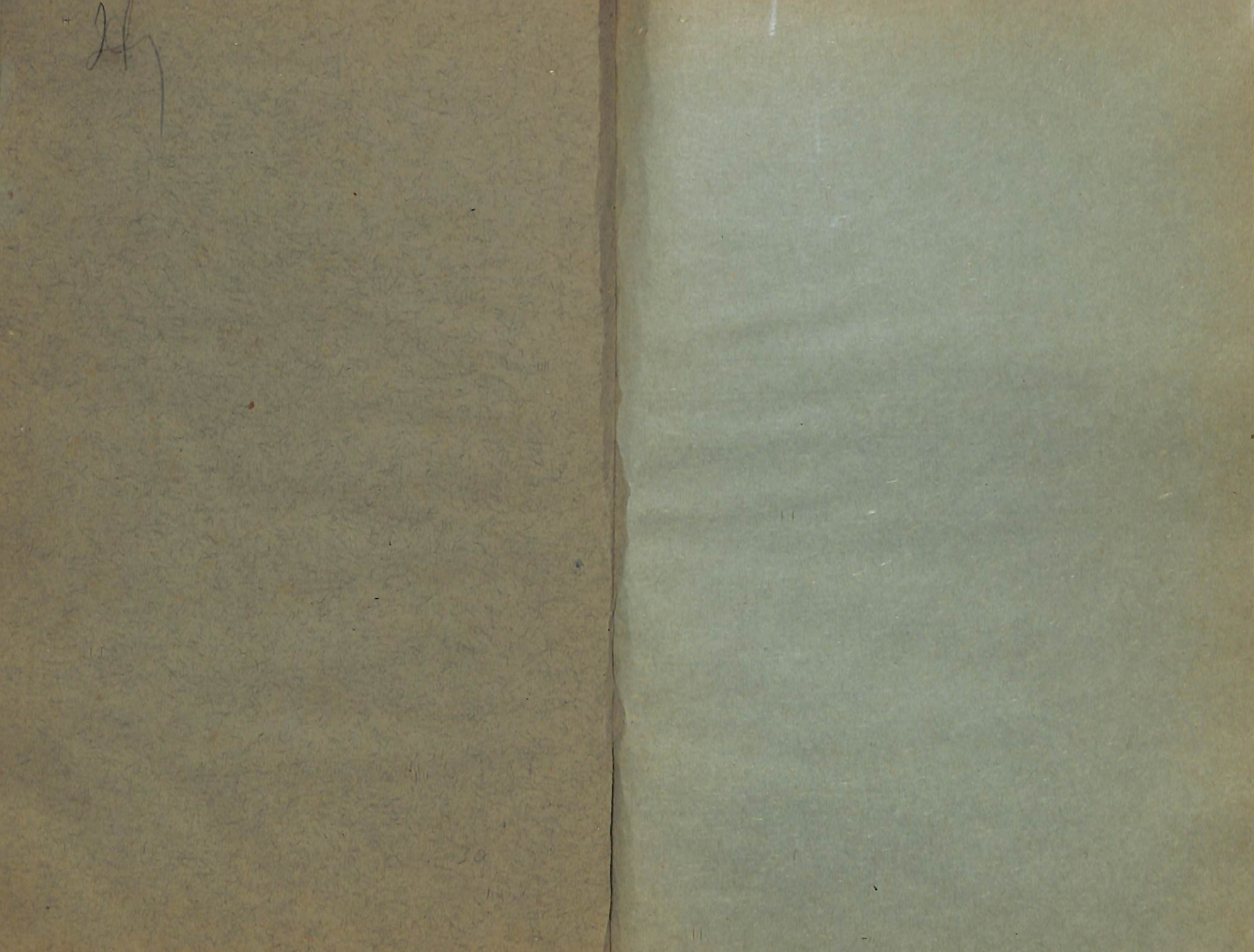
Վ Բ Ի Պ Ա Կ

Երես	Տող	Սխալ	Ուղղւոյ
4	23	Ունիցիք յոյժ	Ունիցիք ժոյժ
8	34	Տարեկան	Տարեկան
10	34	Նենդհալի	Նենդհալի
11	23	Թող վերածէ	Թող վերածէր
11	28	Առարկայ կրկնայ	Ծաղու առարկայ
12	20	Oublime	Sublime
15	22	Թափչանեան	Թափչանեան

Կենցաղային 20
անոնցարարութե դաս 23
համեմատութե փոփոխութե 23
ճանաչողական հարցեր 26

0000964

12013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0000464

